

Anayasanın 14. Maddesinin Hukuk Devleti Bakımından Bir Analizi^(*)

Prof. Dr. Yüksel METİN^(**)

Doç. Dr. Semih Batur KAYA^(***)

Öz

Hukuk devletinde evleviyetle yasama, yürütme ve yargı organları hukuka uymalıdır. Bu açıdan hukuk devletinde esas olan devlet organlarının hukukun üstünlüğü ilkesi ile bağlı kılınmasıdır. Buradaki hukuk bir yandan maddi anlamda insan onuru ve hak temelli anlayışı ortaya koyarken diğer yandan şekli bakımından hukukun normatif mahiyetini şart koşar. Bu yönüyle hukuk devletinde normatif soyutlamalar belirsizliği ve kuralın uygulanabilme kapasitesini ortadan kaldırmamalıdır. Bu husus ayrıca keyfiliği de önlemektedir. Bu doğrultuda çalışmamız Anayasanın 83. maddesiyle bağlantılı olarak 14. maddeyi hukuk devleti yaklaşımıyla incelemektedir. Bu çerçevede öncelikle hukuk devletinde kanuniliğin önemi vurgulanmaktadır. Ardından ceza hukuku yönüyle suçta ve cezada kanunilik ilkesinin fonksiyonel değeri belirlenmeye çalışılmaktadır. Daha sonra 1982 Anayasasının 14. maddesi incelenmektedir. Bu bağlamda hukuki sorun nitelendirilip soruna dair çeşitli görüşler eşliğinde görüşümüz ortaya konulmaktadır. Nihayet sonuç bölümünde ulaşılan neticeye ilişkin bir değerlendirme sunulmaktadır.

Anahtar Kelimeler

Hukuk Devleti, Hukukun Üstünlüğü, İnsan Hakları, Anayasanın 14. Maddesi, Kanunilik İlkesi.

^(*) Yayın Kuruluna Ulaştığı Tarih: 08.10.2025 - Kabul Edildiği Tarih: 09.11.2025.

Atıf Şekli: Yüksel Metin ve Semih Batur Kaya, 'Anayasanın 14. Maddesinin Hukuk Devleti Bakımından Bir Analizi' (2025) 15(2) Süleyman Demirel Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi 1045,1077.

DOI: 10.52273/sduhfd..1799394.

^(**) Süleyman Demirel Üniversitesi, Hukuk Fakültesi, Anayasa Hukuku Anabilim Dalı, Isparta, Türkiye.

E-posta: yukselmetin@sdu.edu.tr.

Orcid: 0000-0002-2551-8661.

^(***) Balıkesir Üniversitesi, Hukuk Fakültesi, Anayasa Hukuku Anabilim Dalı, Balıkesir, Türkiye.

E-posta: semih.batur@yahoo.com.

Orcid: 0000-0001-5888-1750.

An Analysis of Article 14 of the Constitution in Terms of the Rule of Law

Abstract

In a state governed by the rule of law, first of all, the legislative, executive and judicial organs must comply with the law. In this respect, the essence of a state governed by the rule of law is that state organs are bound by the principle of the supremacy of law. While the law here, on the one hand, reveals human dignity and rights-based understanding in a material sense, on the other hand, it stipulates the normative nature of the law in terms of its form. In this respect, normative abstractions in a state governed by the rule of law should not eliminate uncertainty and the capacity to apply the rule. This issue also prevents arbitrariness. In this direction, our study examines the issue in Article 14 of the Constitution with the approach of a state governed by the rule of law. In this framework, first of all, the importance of legality in a state governed by the rule of law is emphasized. Then, the functional value of the principle of legality in crime and punishment is tried to be determined in terms of criminal law. Then, Article 14 of the 1982 Constitution is examined. In this context, the legal problem is characterized and our opinion is presented with various views on the problem. Finally, an evaluation is presented regarding the result reached in the conclusion section.

Keywords

State of Law, Rule of Law, Human Rights, Article 14 of the Constitution, Principle of Legality.

Extended Summary

The rule of law is more than an abstraction to which a vague interpretation can be applied. Its meaning can only be determined by reference to its actual, historical context. This meaning is generally expressed as a limitation on the use of force by the government, a limitation achieved through the application and prescription of specific rules. Therefore, the direct purpose of the rule of law is to limit the discretionary power that can be exercised arbitrarily. Given the position occupied by law in continental law, the principle of legality in crime and punishment constitutes the essence of the rule of law in terms of criminal law. In his criminal law lectures in the late 1700s, the renowned German jurist Paul Johann Anselm Ritter von Feuerbach put forward his famous theory that judges' decisions in dispensing justice should be strictly limited by the criminal law. He expressed this view concisely as "without criminal law, there is no crime, and therefore no punishment." The renowned German jurist Franz von Liszt also made a significant contribution to the principle of legality in crime and punishment becoming a fundamental principle of criminal law. According to Liszt, the criminal law is the criminal's magna carta, and criminal law is an insurmountable obstacle to criminal policy.

The principle that there should be no crime or punishment that does not conform to a fixed, predetermined law finds its Latin expression as *nullum crimen sine lege, nulla poena sine lege*. It lies at the heart of many constitutions and local laws, and is also incorporated into most human rights instruments as a fundamental right and a self-evident principle of justice. Indeed, particularly for national jurisdictions, the principle of legality in crime and punishment has evolved around the doctrine of the invalidity of vague laws. According to this doctrine, vague laws should be deemed invalid because they constitute a denial of the due process of law. Essentially, the principle is enshrined in 92 national constitutions. The underlying logic of this principle is clear. In a free and democratic society, it is essential that citizens can foresee the consequences of their actions as much as possible, that individuals be given clear instructions on what to avoid, and that the discretionary power of public authorities be limited by clear and distinct legal standards.

On the other hand, Article 7 of the European Convention on Human Rights, which provides the most important regional human rights guarantee, contains two clear principles in this context: a criminal conviction must be based solely on a norm existing at the time of the offending act or omission (*nullum crimen sine lege*) and no sentence more severe than that applicable at the time of the crime (*nulla poena sine lege*). However, Article 7 implicitly incorporates a third principle established by the case law of the European Court of Human Rights: that the authority applying criminal law must not interpret it comprehensively, by analogy, to the detriment of the accused. Accordingly, a crime must be clearly defined by law. Consequently, Article 7 states that only the law can define a crime and determine a penalty. This provides fundamental safeguards against arbitrary prosecution, conviction, and punishment. The rights protected by this principle cannot be subject to exceptions or degrading treatment in the event of war or civil unrest. In other words, the principle is one of the human rights firmly established in the ECHR. The principle is also one of the provisions that

guarantees respect for the principle of legality. Indeed, the ECHR emphasizes that the guarantee contained in Article 7 is a fundamental element of the rule of law. Therefore, the principle must be interpreted and applied in a way that provides effective safeguards against arbitrariness, given its purpose and subject matter. Accordingly, the principle has four important implications for criminal law: criminal laws must be strictly interpreted; the use of analogy in judicial interpretation must be prohibited or limited; the requirement for specificity must be met; and there must be no ambiguity in criminal legislation.

As can be seen, the principle of legality in crime and punishment is among other constitutional principles that guarantee the existence of the rule of law. Principles such as the principle of separation of powers, the principle of protection of human rights and freedoms, the principle of equality in the rights and obligations of all citizens, the principle of political pluralism, the principle of free access to justice, and the principle of judicial independence complement each other. The contemporary significance of the principle of legality in crime and punishment in Turkish law should be understood in light of its significance in Community law, where it represents, along with other principles, a fundamental component of the European legal community, as well as in relation to the principle of legality in national law.

In this context, our study examines the phrase "situations in Article 14 of the Constitution," which is included in the second paragraph of Article 83 of the Constitution and constitutes the second exception to parliamentary immunity, from a rule of law perspective. Within this framework, we will first emphasize the importance of legality in a rule of law. Then, we will reveal the functional value of the principle of legality in crime and punishment in terms of criminal law. Then, we will examine Article 14 of the 1982 Constitution. In this context, the legal issue will be characterized and our view will be presented, along with various perspectives on the issue. Finally, an assessment of the conclusion will be presented in the conclusion section.

Giriş

Hukuk devleti belirsiz bir yorumun uygulanabileceği bir soyutlamadan daha fazlasını ifade eder. Anlamı yalnızca gerçek, tarihsel bağlamına referansla belirlenebilir. Bu anlam genellikle hükümet tarafından güç kullanımına sınırlama olarak ifade edilmiştir, bu sınırlama belirli kuralların uygulanması ve reçete edilmesiyle gerçekleştirilecektir. Dolayısıyla hukuk devletinin doğrudan amacı keyfi olarak kullanılacak takdir yetkisini sınırlamaktır.¹ Kıta hukukunda kanunun işgal ettiği konum göz önüne alındığında, suçta ve cezada kanunilik ilkesi ceza hukuku bakımından hukuk devletinin özünü oluşturur. Ünlü Alman hukukçu Paul Johann Anselm Ritter von Feuerbach, 1700'li yılların sonunda verdiği ceza hukuku derslerinde, adalet dağıtırken hâkimlerin kararlarının ceza kanunuyla sıkı bir şekilde sınırlandırılması gerektiği şeklindeki meşhur teorisini ortaya koymuş ve bu görüşünü kısaca “ceza kanunu yoksa suç da yoktur ve dolayısıyla ceza da olmayacaktır” şeklinde ifade etmiştir. Suçta ve cezada kanunilik ilkesinin ceza hukukunun temel ilkelerinden biri haline gelmesinde ünlü Alman hukukçu Franz von Liszt’in de çok büyük katkısı olmuştur. Liszt’e göre, ceza kanunu suçluların magna cartasıdır ve ceza hukuku, ceza politikasının aşılmaz bir engelidir.²

Sabit, önceden belirlenmiş yasaya uygun olmayan hiçbir suç veya cezanın olmaması gerektiği ilkesi, Latince ifadesini *nullum crimen sine lege, nulla poena sine lege* olarak bulur. Birçok anayasanın, yerel yasanın tam kalbinde yer alır ve ayrıca temel haklardan biri ve kendiliğinden açık bir adalet ilkesi olarak çoğu insan hakları belgesine dâhil edilmiştir.³ Gerçekten de özellikle ulusal yargı mercileri bakımından suçta ve cezada kanunilik ilkesi, belirsiz yasaların geçersizliği doktrini etrafında gelişmiştir. Bu doktrine göre, hukukun usulüne uygun olarak uygulanmasının reddedilmesi anlamına geldiği için, belirsiz yasalar geçersiz sayılmalıdır. Esasen ilke, 92 ulusal anayasada yer almaktadır. Bu ilkenin altında yatan mantık açıktır. Özgür ve demokratik bir toplumda, vatandaşların davranışlarının sonuçlarını mümkün olduğunca önceden görebilmeleri, kişilere nelerden kaçınmaları gerektiği konusunda

¹ Jerome Hall, ‘Nulla Poena Sine Lege’ (1937) 47 (2) The Yale Law Journal 165, 181.

² Susanne Ehret, ‘Strafrechtsbegrenzung durch das Gesetzlichkeitsprinzip bei Franz von Liszt?’ (1996) 79 (4) Kritische Vierteljahresschrift für Gesetzgebung und Rechtswissenschaft (1996) 340, 341; Volkmar Schöneburg, ‘Nullum crimen, nulla poena sine lege. Rechtsgeschichtliche Anmerkungen’ (1998) 94 UTOPIE kreativ 60, 62.

³ Aly Mokhtar, ‘Nullum Crimen, Nulla Poena Sine Lege: Aspects and Prospects’ (2005) 26 (1) Statute Law Review 41, 41.

açık bir bildirimde bulunulması ve kamu otoritelerinin takdir yetkisinin açık ve belirgin yasal standartlarla sınırlandırılması esastır.⁴

Öte yandan bölgesel en önemli insan hakları garantisini sunan Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesinin 7. maddesi bu bağlamda iki açık ilkeyi içerir: bir ceza mahkûmiyeti yalnızca suçlayıcı eylem veya ihmalin gerçekleştiği zamanda var olan bir norma dayanmalıdır (nullum crimen sine lege) ve suçun işlendiği zamanda uygulanabilir cezadan daha ağır bir ceza verilemez (nulla poena sine lege). Ancak madde 7, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi içtihatlarıyla belirlediği üçüncü bir ilkeyi dolaylı olarak içerir; yani, ceza hukukunu uygulayan otorite, analoji (kıyas) yoluyla, bunu sanığın aleyhine kapsamlı bir şekilde yorumlamamalıdır.⁵ Buna göre, bir suç kanun tarafından açıkça tanımlanmalıdır. Haliyle madde 7, yalnızca kanunun bir suçu tanımlayabileceğini ve bir ceza belirleyebileceğini belirtir. Bu da keyfi kovuşturma, mahkûmiyet ve cezaya karşı temel güvenceler sunar. Öyle ki ilke sayesinde korunan haklar, savaş veya iç karışıklıklar durumunda istisnaların veya aşağılayıcı eylemlerin konusu olamayacaktır. Başka bir deyişle ilke, AİHS'e sağlam bir şekilde yerleştirilmiş insan haklarından biridir. Yine ilke kanunilik ilkesine saygı gösterileceğini garanti eden hükümlerden biridir. Nitekim AİHM, madde 7'de yer alan garantinin hukukun üstünlüğünün temel bir unsuru olduğunu vurgular.⁶ Dolayısıyla ilke, amacı ve konusu itibarıyla keyfilığe karşı etkili güvenceler sağlayacak şekilde yorumlanmalı ve uygulanmalıdır.⁷

Bu doğrultuda ceza hukuku bakımından ilkenin dört önemli sonucu vardır: ceza kanunları sıkı bir şekilde yorumlanmalıdır; yargısal yorumlamada analoginin kullanılması yasaklanmalıdır veya sınırlandırılmalıdır; özgüllük gerekliliği sağlanmalıdır ve ceza mevzuatında belirsizlik olmamalıdır.⁸

Görüldüğü gibi suçta ve cezada kanunilik ilkesi, hukukun üstünlüğünün varlığını garanti eden diğer anayasal ilkeler arasında yer alır. Güçler ayrılığı ilkesi,

⁴ Guillaume Endo, 'Nullum Crimen Nulla Poena Sine Lege Principle and the ICTY and ICTR' (2002) 15 (1) *Revue québécoise de droit international* 205, 207-208.

⁵ Steven Greer, *The European Convention on Human Rights: Achievements, Problems and Prospects* (Cambridge University Press 2006) 239-240.

⁶ Michael O'Boyle ve Michelle Lafferty, 'General Principles and Constitutions as Sources of Human Rights Law' in Dinah Shelton (eds), *The Oxford Handbook of International Human Rights Law* (Oxford University Press 2013) 213.

⁷ Bkz. Susana Sanz-Caballero, 'The Principle of Nulla Poena Sine Lege Revisited: The Retrospective Application of Criminal Law in the Eyes of the European Court of Human Rights' (2017) 28 (3) *The European Journal of International Law* 787, 788-789.

⁸ Bkz. Mokhtar (n 3) 41.

insan haklarının ve özgürlüklerinin korunması ilkesi, tüm vatandaşların hak ve yükümlülüklerinde eşitlik ilkesi, siyasi çoğulculuk ilkesi, adalete serbestçe erişim ilkesi, yargının bağımsızlığı ilkesi gibi ilkeler birbirini bütünler. Türk hukukunda suçta ve cezada kanunilik ilkesinin güncel önemi ise, diğer ilkelerle birlikte Avrupa hukuk birliğinin temel bir bileşenini temsil ettiği topluluk hukukundaki önemine ve fakat ulusal hukuktaki kanunilik ilkesine göre anlaşılmalıdır.

Bu bağlamda çalışmamız Anayasanın 83. maddesinin ikinci fıkrasında yer alan ve yasama dokunulmazlığının ikinci istisnasını oluşturan “*Anayasanın 14 üncü maddesindeki durumlar*” ibaresini hukuk devleti yaklaşımıyla incelemektedir. Bu çerçevede öncelikle hukuk devletinde kanuniliğin önemi vurgulanacaktır. Ardından ceza hukuku yönüyle suçta ve cezada kanunilik ilkesinin fonksiyonel değeri ortaya konulacaktır. Daha sonra 1982 Anayasanının 14. maddesi incelenecektir. Bu bağlamda hukuki sorun nitelendirilip soruna dair çeşitli görüşler eşliğinde görüşümüz sunulacaktır. Nihayet sonuç bölümünde ulaşılan neticeye ilişkin bir değerlendirme sunulacaktır.

I. Hukuk Devletinde Kanunilik İlkesinin Önemi

Hukuk devleti, en geniş manasıyla kişilerin hukuk kurallarına uymasını ve bu kurallar tarafından yönetilmesini talep eder.⁹ Böylece devletin keyfi düzenlemelerine karşı bir güvence teşkil olunmaktadır. Çünkü hukuk devleti ile genellik, öngörülebilirlik ve belirlilik sağlanmaktadır.¹⁰

Belirli bir toplumsal bağlamda hukuk devletinin icra kabiliyetini belki her zamankinden daha çok sorgulamak gerekir. Bu da elbette daha çok sosyolojik tartışmaları beraberinde getirebilir. Ancak bu kısa çalışmada hukuk dışı tartışmalara değinilmeyecek, sadece meselenin hukuki boyutu üzerinde durulacaktır. Fakat yine de hukuk devletinin icracı yönünün toplumsal bazı özelliklerden etkilendiğini vurgulamakta yarar vardır.

⁹ Zühtü Arslan, ‘Devletin Hukuku, Hukuk Devleti ve Özgürlük Sarkacı’ HFSA 6, <<https://hfsa-sempozyum.com/wp-content/uploads/2019/02/HFSA6-Arslan.pdf>> 47 Erişim Tarihi 15 Ağustos.2024.

¹⁰ Hukukun devleti, bir toplumun yönetilme biçimini ele alan, resmi ve usule ilişkin bir dizi ilkedir. Resmi ilkeler, bir toplumu yöneten normların genelliği, açıklığı, tanıtımı, istikrarı ve geleceğiyle ilgilidir. Usul ilkeleri, bu normların yönetildiği süreçleri ve mahkemeler ve bunların yönetiminin gerektirdiği bağımsız yargı gibi kurumları ilgilendirir. Jeremy Waldron, ‘The Rule of Law’, <<https://plato.stanford.edu/entries/rule-of-law/>> Erişim Tarihi 15 Ağustos 2024.

Hukuk devleti dinamik bir ilkeler bütünüdür. Dinamik yapısından dolayı her zaman tartışma konusu olabilmektedir. Fakat hukuk devleti her halükarda bireyleri, hayati menfaatlerine yönelik öngörülmez ve keyfi müdahalelerden korunur. Bu müdahaleler devletten de gelse bireylerden de gelse hukuk devleti bu fonksiyonunu ifa eder.

Şu halde hukuk devleti, yalnızca bireyler arası bir kurallar bütünü değildir. Esasen önemli bir yönü keyfi hükümeti önlemektir.¹¹ Dolayısıyla hukuk devleti yöneticiler arası ve yönetici-vatandaş arasında hak temelli bir yapı kurar. Bu şekildeki bir genişleme hukuk devletinin bir hükümet eyleminin yasal yaptırımından daha fazlasını ifade eder. İnsanların egemenliğinin aksine bu yasallık fenomeni, kişisel hak ve özgürlüklerin korunması için gerek kamusal gerek özel her türlü keyfiliği en aza indirmek için tasarlanmıştır.

Bu anlamda hukuk devletinin asıl amacı, “hak temelli” bir hukuk düzeni inşa ve icra etmektir. Zira hukuk devleti, devlet iktidarının hukuk düzeni çerçevesinde kullanılması ve hukuken güvence altına alınmış bireysel alanın devlete karşı korunması anlamına gelir. Devlet iktidarının hukukla bağlı olması, hem devlet iktidarının keyfi şekilde kullanılmasını önler hem de devlet faaliyetlerinin vatandaşlar için öngörülebilir ve hesaplanabilir olmasını sağlar.¹²

Görüldüğü gibi hukuk devletinin ahlaki temeli her türlü keyfiliği önlemektir. Dolayısıyla hukuk devletine genel uyum zayıflarsa kamusal ya da özel olsun her türlü müdahaleye karşı yasaların uygulanmaması sonucu doğabilir ve geniş anlamda hukukun üstünlüğü zarar görür. Fakat hemen belirtelim ki, hukuk devleti ve ilkeleri yalnızca anayasal tasarım ya da siyasal elitlerin manevralarıyla inşa edilemez; özellikle hukukun üstünlüğünün devamı bir yasallık kültürü gerektirir. Yani her şeyden önce toplum, hukuka saygıyı içselleştirmeli ve bunu temel bir insan davranışı standardı haline getirmelidir.

Yine de pozitif hukuka dönersek, kanunilik ilkesi, açık bir anayasal gereklilik gerektirir.¹³ Hukukun oluşum ve icrasının ön koşuludur. Elbette kanunilik ilkesi

¹¹ Mustafa Erdoğan, *Hukukun Üstünlüğü Elkitabı* (Özgürlük Araştırmaları Derneği 2020), 21.

¹² Rainer Hofmann, ‘Rechtsstaatsprinzip und Europäisches Gemeinschaftsrecht’, in R. Hofmann/J. Marko/F. Merli/E. Wiederin (Hrsg.), *Rechtsstaatlichkeit in Europa* (C.F. Müller Verlag 1996), 321; Reinhard Hendler, *Staatsorganisationsrecht* (2. Auflage, Boorberg 2003) Rn. 51.

¹³ Hukuk sisteminin bütünlüğünün korunması için yasallık ilkesine ihtiyaç vardır. Nitekim çağdaş anayasalar, bu ilkenin açık hükmü aracılığıyla, metinlerinde bu zorunlu talebi anlamış ve yeterince dikkate almışlardır. Alexandru Stoian ve Teodora Draghici, ‘The Principle of Legality,

politik ve ahlaki bir standardın oluşumuna hizmet eder; ancak hukuk devletinde kanunilik normların kesinliği, açıklığı, öngörülebilirliği gibi özellikleri havidir. Çünkü bu sayede ancak gerek kamusal gerek özel çok kutuplu ilişkiler yürütülebilir. Haliyle belirli bir aktörün eylem ve işlemleri ile belirli bir yasal standart arasında bir karşılıklılık bağıntısı tanımlanmalıdır. Dolayısıyla istikrar ve meşru beklentilere saygı bakımından hukukun normatif doğası yasallığı şart koşar.

Netice olarak hukuk devletine bağlı kanunilik ilkesi, bir temel hakkın, özgürlüğün veya dokunulmazlığın iptali ya da kısıtlanması bakımından cari otoriteyi açıkça yetkilendirmektedir. Burada bağımsız ve tarafsız yargı organlarının da rolü büyüktür.¹⁴ Özellikle kanunilik ilkesinin önemli bir muhatabı olarak mahkemeler yasama organına temel haklara müdahale etme işlevi yüklemelidir. Çalışmamızın ilerleyen safhalarında görüleceği üzere, kanunilik ilkesinin kapsamı yalnızca genel hukuk haklarını, özgürlüklerini ve dokunulmazlıklarını değil, aynı zamanda genel hukuk ilkelerini ve genel hukuk sisteminden sapmaları da¹⁵ barındırır.

II. Ceza Hukukunda Kanunilik İlkesinin Anlamı ve fonksiyonel Değeri

Hukukun kalitesi öngörülebilirlik ve uygulamada kesinlik için ayrılmaz bir ön koşuldur. Bir kişinin davranışının sonuçlarını öngörme yeteneği, davranışını seçmede belirleyici bir faktördür. Ceza kanunu, hükümlerinde kesinlik veya uygulanmasında öngörülebilirlik gerekliliklerine uymuyorsa, kişinin davranışının sonuçlarını öngörme yeteneği aşırı tehdit altındadır. Bu fikir, genellikle ceza hukukunda kanunilik ilkesinin bir temeli olarak kabul edilir. Yukarıda belirtilen yasal hükümlerin oluşturulması ve uygulanması için gereklilikler, hukuki kesinlik ilkesi tarafından da belirlenir. Bu ilkelerin ceza hukukundaki içeriği, yalnızca ulusal hukuk eylemlerinde değil, aynı zamanda uluslararası hukuk eylemlerinde de normatif olarak belirli olmalıdır.

Bu bağlamda Venedik Komisyonu Raporuna göre hukukun üstünlüğünün gerekli unsurları şunlardır: (a) kanunların şeffaf, hesap verebilir ve demokratik bir süreçle yapılması; (b) hukuki kesinlik; (c) keyfiliğin yasaklanması; (d) idari eylemlerin yargısal denetimi de dâhil olmak üzere bağımsız ve tarafsız mahke-

Principle of Public Law' International Conference Knowledge-Based Organization (2015) XXI (2) 2015512, 513.

¹⁴ Ergun Özbudun, *Anayasalcılık ve Demokrasi* (İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları 2015) 57.

¹⁵ Bruce Chen, 'The Principle of Legality: Issues of Rationale and Application' (2015) 41 (2) Monash University Law Review 329, 331.

meler önünde adalete erişim; (e) insan haklarına saygı; (f) ayrımcılık yapılması ve kanun önünde eşitlik.¹⁶ Bu bağlamda özellikle kanunilik ilkesi, kamu görevlilerinin hareket etmeye yetkili olmasını ve ancak kendilerine verilen yetkiler dâhilinde hareket etmelerini gerektirir. Ayrıca, hiç kimsenin daha önce çıkarılmış veya belirlenmiş bir kanunun ihlali dışında cezalandırılmayacağını ve kanunun cezasız bir şekilde ihlal edilemeyeceğini ve kanunun uygulanması gerektiğini ortaya koyar. Aynı zamanda, kanunilik ilkesi, devletin kanun metnini kolayca erişilebilir hale getirmesini ve ayrıca çıkardığı kanunlara öngörülebilir ve tutarlı bir şekilde saygı gösterme ve uygulama görevinin de olduğunu belirtir.

Ceza hukukunda kanunilik ilkesi, vatandaşların özgürlüklerinin ve haklarının bir garantisi olarak görülmektedir ve hukukun üstünlüğünü korur. Bu ilke birkaç kuraldan oluşur. Her şeyden önce, suç ve cezaların Parlamento tarafından kabul edilen bir yasa olarak kanun ile düzenlenmesi gerekir. Dolayısıyla bir eylemin suç olarak kabul edilebilmesi için şekli anlamda bir kanunun bulunması zorunlu olup, kanun dışında hükümet veya diğer ulusal kurumlar tarafından ihdas edilen hukukla veya örf adet hukukuyla bir eylemin suç olarak kabul edilmesi mümkün değildir. İdarenin düzenleyici işlemleriyle suç ve ceza konulamaz (*nulla poena sine lege scripta*). İkincisi, suç ihdas eden kuralın belirlilik ilkesine uygun olması, yani açık ve yeterince belirli olması ve ayrıca öngörülebilir olması gerekir (*nulla poena sine lege certa*). Ayrıca, kanunilik ilkesi, bir eylemin suç olarak kabul edilebilmesi için işlendiği tarihte kanunda suç olarak tanımlanmış olması gerektiğini ve fiilin işlendiği tarihte kanunda öngörülen cezanın verilebileceğini ifade eder. Ceza kanunları geçmişe yürümez (*nulla poena sine lege praevia*).¹⁷ Keza kanunların suç ve ceza içeren hükümlerinin uygulanmasında kıyas yapılamaz. Suç ve ceza içeren hükümler, kıyasa yol açacak biçimde geniş yorumlanamaz (*nulla poena sine lege stricta*). Netice olarak kanunilik ilkesi veya *nullum crimen, nulla poena sine lege*, hem yasaklanmış suç davranışını (*nullum crimen sine lege*) hem de bunun yaptırımlarını (*nulla poena sine lege*) kapsar. En geniş anlamıyla, kanunilik ilkesi cezai hükümler açısından şunları kapsar:¹⁸

¹⁶ Venice Commission, 'Rule of Law Checklist', <https://www.venice.coe.int/images/SITE%20IMAGES/Publications/Rule_of_Law_Check_List.pdf> Erişim Tarihi 16 Ağustos 2024.

¹⁷ Daniel Gradinaru, 'The Principle of Legality' (2018) RAIS Conference Proceedings 289, 290.

¹⁸ Claus Kreb, 'Nulla poena nullum crimen sine lege', <<https://www.legal-tools.org/doc/f9b453/pdf/>> Erişim Tarihi: 17 Ağustos 2024.

- a. Geriye yürümezlik ilkesi (*nullum crimen, nulla poena sine lege praevia*);
- b. Analoji yasağı (*nullum crimen, nulla poena sine lege stricta*);
- c. Kesinlik ilkesi (*nullum crimen, nulla poena sine lege certa*);
- d. Kanunlaştırılmamış, yani yazılı olmayan veya yargıç tarafından yapılmış cezai hükümlere karşı yasak (*nullum crimen, nulla poena sine lege scripta*).

Özetle, suçta ve cezada kanunilik ilkesi uyarınca hangi fiillerin yasaklandığının ve bu yasak fiillere verilecek cezaların hiçbir kuşkuyla yer bırakmayacak açıklıkta, anlaşılır ve sınırları belli olarak kanunda gösterilmesi gerekmektedir.

Kanunilik ilkesi, ceza hukukunun keyfi uygulanmasına karşı bir garanti olarak kabul edilir ve aynı zamanda hukukun üstünlüğünün temel bir unsuru olarak görülür. Bu nedenle, daha önce de belirttiğimiz gibi, bu ilke insan haklarına ilişkin uluslararası sözleşmelerde önemli bir yer tutar. Örneğin, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin "cezaların yasallığı" başlıklı 7. maddesinde temel bir insan hakkı olarak yer almıştır. Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi bununla yetinmeyip bu ilkeyi olağanüstü hallerde bile dokunulamayacak çekirdek alan içine dahil etmiştir. Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesinin 15. maddesine göre, savaş veya ulusun varlığını tehdit eden başka bir genel tehlike halinde taraf bir devlet, durumun kesinlikle gerektirdiği ölçüde ve uluslararası hukuktan doğan başka yükümlülüklerle ters düşmemek koşuluyla, Sözleşme'de öngörülen yükümlülüklerle aykırı tedbirler alabilir. Ancak bu hüküm, diğerlerinin yanı sıra, "cezaların yasallığı" başlıklı 7. maddeye aykırı tedbirlere cevaz vermez.

Netice olarak ceza hukukunun toplumdaki işlevi göz önüne alındığında, bireyin eylemlerinin cezalandırılabilir olup olmadığını önceden bilmesi, adalet düşüncesinin ve özgürlükler rejiminin temel bir gereğidir. Bu nedenle kanunilik ilkesi, herhangi bir ceza hukuku sisteminin önemli bir meşruiyet faktörüdür.

Gerçekten de Aydınlanma filozofları, güçler ayrılığı konusunda çok fazla endişe duyduklarından, kanunilik ilkesini toplumsal sözleşme doktrininden türetmişlerdir. Doğal bir durumda, vatandaşlar özgürlüklerine getirilen sınırlamaları yalnızca toplumun diğer üyeleriyle barış içinde bir arada yaşamayı sağlamak için gerekli olduğu ölçüde kabul ederler. Yasama organı, toplumsal sözleşmenin taraflarının doğrudan temsilcisidir ve bu nedenle özgürlükleri sınırlamak ve hangi davranışın cezalandırılabilir olduğunu belirlemek için meşru kurumdur. Sonuç olarak, bu toplumlarda suç teşkil eden davranışları ve yaptırımları mümkün olduğunca kesin bir şekilde tanımlayan yasama organı olmalıdır.

Yargıçlar yalnızca yasama organı tarafından çıkarılan yasaları uygulayabilirler. Bu bakış açısından, *nullum crimen* ilkesi yargısal keyfiliği ve aktivizmi önlemeye yarar.

Öte yandan Türk doktrinine göre de suçta ve cezada kanunilik ilkesi ile ceza hukuku uygulamasında devletin bireye karşı keyfi muamelede bulunmasının önlenmesi amaçlanmaktadır. Suçta kanunilik ilkesi gereğince, kanunun açıkça suç saymadığı bir fiilden dolayı kimseye ceza verilemez. Keza, kanunun açıkça cezayı arttırıcı bir neden olarak öngörmediği bir husustan dolayı da kimsenin cezası arttırılmaz. Cezada kanunilik ilkesi gereğince, hiç kimse belirli bir suçla ilgili olarak kanunda öngörülmemen bir ceza ile ya da kanunda öngörülen cezadan daha ağır bir ceza ile cezalandırılmaz. Ceza hukukunun güvence fonksiyonu bağlamında sözü edilen kanun kelimesi ile ülkedeki anayasal düzen bakımından teknik olarak “kanun” niteliğini haiz yasama tasarrufları kastedilmektedir.¹⁹ Gerçekten de kanun, ancak TBMM tarafından konulabilir (Anayasa m. 87). Bu yetki başka organa devredilemez (Anayasa m. 38).²⁰ Şu hâlde suç ve ceza kanun ile konulmalı, kıyasın ve aleyhteki ceza yasalarının geriye etkili olması yasaklanmalı ve suç ve ceza belirli (açık ve seçik) olmalıdır.²¹ Bu açıklamalardan da görüldüğü üzere kanunilik ilkesi, Anayasada ceza hukukuna ilişkin muhakeme sürecinde teminat altına alınan hakların ötesinde bir niteliği haiz olup Anayasada devlet gücünün “maddi hukuka dair” sınırlarını çizen bir ilke görünümündedir.²²

Görüldüğü gibi kanunilik ilkesi, hukukun üstünlüğü ile derin bir bağlantı göstermektedir.²³ Kanunilik, belirli suçların, cezaların ve mahkemelerin yasal olarak -geçerli hukuk sistemi içinde- kurulması gerekliliğidir. Ceza hukukunda kanunilik, daha genel nitelikli hukukun üstünlüğü kavramının bir tezahürüdür. Suçların ve cezaların önceden bildirilmesi ve ileriye dönük uygulanması ilkeleri, hukukun üstünlüğü için asgari gereklilik olarak kabul edilmelidir.

¹⁹ İzzet Özgenç, *Türk Ceza Hukuku Genel Hükümler* (4. Baskı, Seçkin Yayınları 2009) 102-103.

²⁰ Aksi halde keyfilik doğar. M. Emin Artuk, Ahmet Gökçen, M. Emin Alşahin ve Kerim Çakır, *Ceza Hukuku Genel Hükümler* (15. Baskı, Adalet Yayınevi 2021) 160.

²¹ Nur Centel, Hamide Zafer ve Özlem Çakmut, *Türk Ceza Hukukuna Giriş* (5. Baskı, Beta Yayınları 2008) 52-53.

²² Veli Özer Özbek, Koray Doğan, Serkan Meraklı, Pınar Bacaksız ve İsa Başbüyük, *Türk Ceza Hukuku Genel Hükümler* (14. Baskı, Seçkin Yayınları 2023) 65.

²³ İlke tüm unsurlarıyla birlikte adeta “suçlunun Magna Chartası” olarak ceza kanununun güvence fonksiyonunu teşkil eder. Mahmut Koca ve İlhan Üzülmöz, *Türk Ceza Hukuku Genel Hükümler* (15. Baskı, Seçkin Yayınları 2022) 59-60.

Sonuç olarak ceza hukukunda kanunilik ilkesinin fonksiyonelliği dört gruba ayrılabilir. İlk grup bireysel insan haklarının korunmasını içerir. İkincisi yönetimin meşruiyetini teşvik eder. Bu nedenler, kanuniliğin hükümetin ve uluslararası insan hakları sisteminin temel yapısına uluslararası kamu hukukunun ayrılmaz bir parçası olarak dâhil edilmesini haklı çıkarır. Üçüncüsü, ceza hukukunda kanuniliğin, yasa yapma yetkisini devletin doğru organına atayarak demokratik yönetimin yapısını koruduğunu öne sürer. Dördüncüsü ise, suç tipinin belirlenmesinin amaçlarının teşvikiyle ilgilidir. Bunlar, karşı argümanlar mevcut olsa da kanuniliğin bu konuda ahlakla uyumlu olduğunu öne sürer.²⁴

III. Anayasanın 14. Maddesinin Analizi

A. İlkenin Görünüm Biçimi

Kanuniliğin meşruiyet koruma amacı doğrudan ceza hukukunun genel amaçlarıyla, özellikle de genel ve özel caydırıcılık ile bağlantılıdır. Yani hem toplumun tamamı hem de potansiyel suçlular daha önce yasaklanmış suçları işlemekten caydırılır. Tanımı gereği, yasaklanmamış bir “suç faaliyetinden” caydırılmak hem zor hem de mümkün gözükmemektedir.²⁵ Gerçekten de ekonomik teori, kişileri yasaklanmamış eylemlerden dolayı cezalandırmanın ceza hukukunun caydırıcı etkisini azalttığını, çünkü suç sayılan bir şey ile suç sayılmayan bir şey yapmanın maliyetleri arasındaki farkı azalttığını ileri sürmektedir. Bu, ceza hukukunun kanunilik doktrini takip etmesi için güçlü bir kriminolojik nedendir.²⁶ Fakat yine de kanunilik bakımından insan hakları temeli olmadan, ceza hukukunun her zaman bu ilkeye uymaya zorlanması gerektiğini öne sürmek yeterli olmayacaktır. Şu hâlde bu iki bileşenin birlikte düşünülmesi gerekir.

Burada da özellikle hukuk devleti ve bunun daha özelleştirilmiş biçimi hukukun üstünlüğü ilkesini vurgulamak gerekir. Hukukun üstünlüğünün yukarıda da vurguladığımız üzere en az iki anlamı vardır; bunlardan biri neredeyse kendiliğinden açıktır ve hukukun tüm alanlarına uygulanabilir, diğeri ise oldukça yüküdüdür ve yalnızca ceza hukukuyla sınırlıdır. En genel haliyle ve konumuz bakımından hukukun üstünlüğü, tüm hukuk alanlarına uygulanan, yargı teşkilatının bağlı olduklarını iddia ettikleri normları icraya koymalarıdır. Daha özel haliyle

²⁴ Bkz. Kenneth S. Gallant, *The Principle of Legality in International and Comparative Criminal Law* (Cambridge University Press 2008) 19-20.

²⁵ Gallant (n 24) 26.

²⁶ Gallant (n 24) 27.

bu ilkeye bağlı kanunilik, ceza hukukuna özgü bir ilkedir ve burada cezai yaptırımların adil dağıtımını yönetmek için²⁷ suç ve ceza tipolojisinin belirlenmesidir.

Öte yandan ilke, İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi'nin 11. maddesinin 2. fıkrasında şu şekilde tezahür etmektedir: *“Hiç kimse işlendikleri sırada milli veya milletlerarası hukuka göre suç teşkil etmeyen fiillerden veya ihmallerden ötürü mahkûm edilemez. Bunun gibi, suçun işlendiği sırada uygulanabilecek olan cezadan daha şiddetli bir ceza verilemez.”* Bu ilke Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesinin 7. maddesinde de geçmektedir. Maddeye göre, *“Hiç kimse, işlendiği zaman ulusal veya uluslararası hukuka göre suç oluşturmayan bir eylem veya ihmalden dolayı suçlu bulunamaz. Aynı biçimde, suçun işlendiği sırada uygulanabilir olan cezadan daha ağır bir ceza verilemez. Bu madde, işlendiği zaman uygar uluslar tarafından tanınan genel hukuk ilkelerine göre suç sayılan bir eylem veya ihmalden suçlu bulunan bir kimsenin yargılamasına ve cezalandırılmasına engel değildir”*. Keza Kişisel ve Siyasal Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme, *“Hiç kimse, işlendiği zaman ulusal veya uluslararası hukuka göre suç oluşturmayan bir fiil veya ihmalden ötürü suçlu bulunamaz. Hiç kimseye işlendiği zaman verilebilecek cezadan daha aşır bir ceza verilemez. Suçun işlenmesinden sonra, bir suçta daha hafif bir ceza öngören bir yasa değişikliği yapıldığı takdirde, fail yapılan bu değişiklikten yararlanır. Bu maddedeki hiçbir hüküm, işlendiği zaman uluslar topluluğu tarafından tanınan hukukun genel ilkelerine göre suç sayılan bir fiil veya ihmalden ötürü bir kimsenin yargılanıp cezalandırılmasına engel oluşturmaz.”* Keza ilke Amerikalılar Arası İnsan Hakları Sözleşmesi (m. 9), Afrika İnsan ve Halkların Hakları Sözleşmesi (m. 7) ve Savaş Zamanında Sivil Halkın Korunması Hakkında Cenevre Antlaşması (m. 12) belgelerinde de korunmaktadır.²⁸

Görüldüğü üzere ceza hukukuna dair evrensel ilkelerin başında bir “özgürlük güvencesi” olarak “kanunilik ilkesi” gelmektedir.²⁹ Zira kanunsuz suç ve ceza olmaz. 1982 Anayasasının 2. maddesine göre Türkiye Cumhuriyeti bir hukuk devletidir. Anayasanın 38. maddesinde, *“Kimse, işlendiği zaman yürürlükte*

²⁷ Peter Westen, ‘Two Rules of Legality in Criminal Law’ (2007) 26 Law and Philosophy 229, 230-231.

²⁸ Yiğit Yeniyeişme, *Suç Politikasının Ana İlkeleri Açısından Türkiye’de Ceza Hukuku Değişimleri* (Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü 2020) 29-30.

²⁹ Muhammed Emre Tulay, ‘Kanunilik İlkesi Işığında Ceza Hukuku Kurallarının Zaman Bakımından Uygulanması ve Delil Elde Etme Yöntemlerinde Zaman Bakımından Uygulanma Sorunu’ (2016) 22 (3) Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi 2715, 2717.

bulunan kanunun suç saymadığı bir fiilden dolayı cezalandırılmaz; kimseye suçu işlediği zaman kanunda o suç için konulmuş olan cezadan daha ağır bir ceza verilemez. Suç ve ceza zamanaşımı ile ceza mahkumiyetinin sonuçları konusunda da yukarıdaki fıkra uygulanır. Ceza ve ceza yerine geçen güvenlik tedbirleri ancak kanunla konulur.” hükümleri düzenlenmiştir. Nitekim 5237 Sayılı Türk Ceza Kanunu'nun 21. maddesinde, *“Kanunun açıkça suç saymadığı bir fiil için kimseye ceza verilemez ve güvenlik tedbiri uygulanmaz. Kanunda yazılı cezalardan ve güvenlik tedbirlerinden başka bir ceza ve güvenlik tedbirine hükmolunamaz.”* denilmektedir.³⁰

Tüm bunlar uluslararası hukuktan ulusal hukuka sirayet eden temel bir güvenceyi ifade etmektedir. Acaba bu güvence bakımından Anayasanın 14. maddesi ne anlam ifade etmektedir? İşte aşağıda bu husus tartışılacaktır.

B. Anayasanın 14. Maddesine Dair Hukuki Sorun

1. Ön Mesele: Yasama Dokunulmazlığı

Modern demokrasilerde parlamento üyelerinin yasama faaliyetlerini gerçekleştirmeleri için bazı ayrıcalıklarla ve dokunulmazlıklarla donatılmaları olağandır. Elbette bu tür bir yaklaşım, milletvekillerine sosyal ve siyasal bir üstünlük kazandırmamaktadır. Amaç, milletvekillerinin üstün ve dokunulmaz adedilmeleri değil, görevlerini tam anlamıyla gerçekleştirmeleridir.³¹ Özellikle iktidara ya da diğer güç odaklarına karşı milletvekillerinin korunması ve suç işledikleri iddiasıyla olsa da görevlerinden geçici veya temelli uzaklaştırılmasının önlenmesi gerekir.

Türk hukuk sisteminde Meclis üyeleri milletvekili sıfatları çerçevesinde ifa ettikleri görevleri gereği bazı hak ve ayrıcalıklara tabi tutulmuşlardır. “Yasama bağımsızlığı” kavramı bu bakımdan önem arz etmektedir. Bu kavram kapsamında

³⁰ Anayasa Mahkemesine göre suçta ve cezada kanunilik ilkesi, hukuk devleti bakımından kurucu bir unsur mahiyetindedir. İlke hem genel itibarıyla hak temelli hukukun inşası ve icrasında hem de özellik arz etmesi hasebiyle suç ve cezaların belirlenmesi açısından özel bir anlama ve öneme işaret etmektedir. Buna göre kişilerin, kanunen yasak kılınmamış ve müeyyideye bağlanmamış fiillerden ötürü keyfi bir biçimde suçlanmamaları ve cezaya tabi kılınmamaları gerekir. Keza bahse konu edilecek kuralın anlaşılır ve açık olması, sınırlarının belirli olması zorunludur. Kişiler ancak bu şekilde yasak fiilleri önceden bilebilir. Dolayısıyla buradaki ilke katı bir şekilde uygulanmalıdır. Bu bağlamda yargı mercilerince gerçekleştirilecek yorumun ceza kurallarının özü ile çelişmemesi ve öngörülebilir olması hayati önem taşımaktadır. Bkz. Ramazan Fener Başvurusu, B. N. 2021/50390, K.T. 31.10.2024, p. 14-16.

³¹ Yusuf Solmaz Balo, ‘Yasama Dokunulmazlığı’ (2012) (100) *TBB Dergisi* 13, 15.

iki tür ayrıcalık tespit edilmektedir. Birincisi yasama sorumsuzluğu iken ikincisi yasama dokunulmazlığıdır. Ülkemizde geniş bir çerçeveye sahip yasama dokunulmazlığı Anayasanın 83. maddesinin 2. fıkrasında düzenlenmiştir: *“Seçimden önce veya sonra bir suç işlediği ileri sürülen bir milletvekili, Meclisin kararı olmadıkça tutulamaz, sorguya çekilemez, tutuklanamaz ve yargılanamaz. Ağır cezayı gerektiren suçüstü hali ve seçimden önce soruşturmasına başlanılmış olmak kaydıyla Anayasanın 14 üncü maddesindeki durumlar bu hükmün dışındadır. Ancak, bu halde yetkili makam durumu hemen ve doğrudan doğruya Türkiye Büyük Millet Meclisine bildirmek zorundadır.”*

Ayrıca normlar hiyerarşisi ve Anayasanın üstünlüğü (m. 11) gereği Ceza Kanunumuz da bir kaynağını Anayasada bulmaktadır. Dolayısıyla burada Anayasanın 2. maddesinde geçen “insan haklarına saygılı” ve “hukuk devleti” ifadeleri ayrıca önem taşımaktadır. Haliyle Anayasanın 83. maddesinin 2. fıkrasını da bu zaviyeden değerlendirmek gerekir. Böyle olmakla Anayasanın 83. maddesinin 2. fıkrası ile Anayasanın 14. maddesi arasındaki bağlantı tespit edilebilir. Bu hususa aşağıda dönülecektir.

Öte yandan yasama dokunulmazlığı milletvekillerinin Meclis toplantılarına katılmalarının engellenmesini önleyerek milletvekillerinin Meclis’teki fiziki varlıklarının güvence altına alınmasını amaçlar. Gerçekten de milletvekillerinin yasama sorumsuzluğu ile korunan oy, söz ve düşüncelerini açıklayabilmeleri için öncelikle bu faaliyetlere katılabilmelerinin sağlanması gerekir. Bu gaye ile yasama dokunulmazlığı, milletvekillerinin kişi hürriyeti ve güvenliğini garanti eder ve böylece yasama sorumsuzluğunu bütünler. Böyle olmakla özellikle yürütme organı eksenli keyfi ceza kovuşturmalarıyla geçici de olsa milletvekilleri yasama faaliyetinden alıkonulmamış olur. Fakat burada önemle belirtmek gerekir ki yasama dokunulmazlığı, sorumsuzluk gibi cezalandırılmamayı değil sadece cezalandırılmanın ertelenmesini ifade eder. Elbette bu husus, yukarıda da vurguladığımız gibi milletvekillerine kişisel bir yarar sağlamayı gaye edinmez; burada söz konusu olan kamu yararıdır.³² Bu haliyle yasama dokunulmazlığı muhalefet hakkının önemli bir destekleyici bileşenidir.

Özetle dokunulmazlık, milletvekillerinin özgürlüğü ve güvenliğine dair bir ayrıcalıktır. Suç işlemeleri halinde onların bu statüleri sürdüğü sürece gözaltına alınmama, tutuklanmama ve hükümlülüklerine karar verilip hapse konulmama-

³² Bülent Tanör ve Necmi Yüzbaşıoğlu, *1982 Anayasasına Göre Türk Anayasa Hukuku* (19. Baskı, Beta Yayınları 2019) 267.

larını ifade eder.³³ Elbette dokunulmazlık sorgulama yapılmama anlamına gelmemektedir. Dolayısıyla dokunulmazlık milletvekilinin bedenine dair olup, özgürlükten yoksun kılınmayı önlediğinden nispi bir nitelik taşımaktadır. Ayrıca dokunulmazlık cezanın infazını da ertelememektedir.³⁴ Keza buradaki dokunulmazlık kamu düzenine ilişkin olup temsilci söz konusu dokunulmazlıktan kendi isteği ile vazgeçmesi mümkün değildir. Yargı organları bu dokunulmazlığı re'sen dikkate almak durumundadır.³⁵

Bununla birlikte doktrinde Teziç'e göre, Türkiye'de yasama dokunulmazlığının kapsamı daraltılmalıdır. Bu doğrultuda gerçekleştirilebilecek bir Anayasa değişikliğinde, yasama dokunulmazlığının ceza kovuşturmasına engel olmaması sağlanmalıdır. Sadece hürriyeti sınırlandıran yakalama, gözaltına alma ya da tutuklama hallerinde Meclisin kararı gerekli olmalıdır. Bu bağlamda Anayasanın 83. maddesinin 2. fıkrasının ilk cümlesindeki "sorguya çekilemez" ve "yargılanamaz" ifadelerinin çıkarılması yeterlidir. Ülkemizde siyasi parti liderlerince de çokça dillendirilen terörle mücadelede olduğu kadar, yolsuzluklarla ve rüşvetle ilgili olarak kararlılıkla mücadele sonucu, "huzurlu" ve "temiz" toplum temelinde, demokratik bir hukuk devletinin gerçekleşmesinde bir hayli mesafe alınacaktır. Haliyle böylece "şeffaflık" ve "hesap verilebilirlik" artacaktır.³⁶ Kanaatimizce bunun için Türkiye'de her şeyden önce kişi özgürlüğünün yeterli oranda güvence altına alınmış olması ve yargı bağımsızlığının sağlanmış olması³⁷ gerekir.³⁸ Demokrasinin icracısı konumundaki temsilcilerin Türkiye'deki cari şartlar dâhilinde bu şekilde korunması elzem gözükmektedir.

³³ Yeri gelmişken belirtelim ki, yasama dokunulmazlığının amacı "düşünce açıklamalarının" değil, "eylemlerle" bağlantılı olması gerekir. Tolga Şirin, "Meclisin Sesi Ulusun Sesi' Mi? Erozyona Uğrayan Yasama Sorumsuzluğu" (2023) 40 (1) Anayasa Yargısı Dergisi 61, 87.

³⁴ İbrahim Ö. Kaboğlu, *Anayasa Hukuku Dersleri (Genel Esaslar)* (17. Baskı, Legal Yayınevi 2023) 126.

³⁵ Kemal Gözler, 'Yasama Dokunulmazlığı (Bir Karşılaştırmalı Anayasa Hukuku İncelemesi)' (2001) 56 (3) Ankara Üniversitesi SBF Dergisi 71, 76.

³⁶ Erdoğan Teziç, *Anayasa Hukuku* (26. Baskı, Beta Yayınları 2023) 465.

³⁷ Kaboğlu (n 34) 127.

³⁸ Çağdaş demokratik hukuk devleti sistemlerinde yargı organı büyük oranda yürütme karşısında bağımsızlığını sağlamıştır. Bu husus, elbette, yasama dokunulmazlığının önemini azaltmış olabilir. Fakat yine de yürütme erkinin çeşitli yollarla yargı organını baskı altına alması halen mümkündür. Bu sebeple yasama dokunulmazlığının önemli bir güvence teşkil ettiği kanısındayız. Keza bkz. Ergun Özbudun, 'Yasama Sorumsuzluğu ve Yasama Dokunulmazlığı: Hukuki Mahiyetleri ve Farkları' (2005) (59) TBB Dergisi 109, 115.

2. Hukuki Sorun ve Yaklaşımlar

1982 Anayasasında yasama dokunulmazlığının iki istisnası öngörülmüştür. Bunlar; ağır cezayı gerektiren suçüstü hali ve seçimden önce soruşturmasına başlanılmış olmak kaydıyla Anayasanın 14. maddesindeki durumlardır. Ağır cezayı gerektiren suçüstü halinde dokunulmazlığın kendiliğinden kalkması olağandır; çünkü bu halde, isnadın ciddiyeti hakkında kuvvetli bir karine söz konusu olmaktadır. Bir diğer anlatımla, bu halde, artık isnadın asılsız, uydurma ve siyasal bir gaye ile yapıldığına yönelik bir iddia ileri sürülemez. Her ne kadar suçüstü halinin dokunulmazlık kapsamı dışında tutulması müessesesinin mahiyetine uygun olsa da ikinci istisna için aynı şey söylenemez. Gerçekten Anayasanın 14. maddesindeki ikinci istisnaya ilişkin düzenlemede geçen kavram ve ilkelerin birçoğunun muğlak kavram ve ilkelerden olması ve bunların ceza hukukumuzda hangi suçlara tekabül ettiklerinin objektif bir biçimde belirlenmesinin zorluğu, keyfilige neden olabilme ihtimali ile isnat edilen suçun ağırlığı, mutlaka isnadın ciddiyeti anlamını taşıyamaması sebebiyle kolay değildir.³⁹ İşte bu tür kanunilik değerinin tespit edilmesinin güç olduğu suçların dokunulmazlık dışında tutulmuş olması, amacı keyfi tutuklamalardan milletvekillerini korumak olan dokunulmazlık kurumunun mahiyetine aykırıdır.⁴⁰ Vurgulamak gerekir ki Anayasanın 14. maddesinde muğlak ifadelerle belirlenmiş olan durumların gerçekleşmesine dair isnadın ciddiyeti konusunda bir karinenin varlığı söz konusu değildir.⁴¹

Seçimden önce soruşturulmasına başlanılmış olmak kaydıyla Anayasanın 14. maddesine ilişkin eylemler şunlardır: Devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğünü bozmak, Türk Devletinin ve Cumhuriyetin varlığını tehlikeye düşürmek, temel hak ve hürriyetleri yok etmek, Devletin bir kişi veya zümre tarafından yönetilmesini veya sosyal bir sınıfın diğer sınıflar üzerinde egemenliğini sağlamak veya dil, ırk, din ve mezhep ayrımı yaratmak veya sair herhangi bir yoldan bu kavram ve görüşlere dayanan bir devlet düzenini kurmak amacıyla, Anayasada yer alan hak ve özgürlükleri kullanmak. Madde hükmü kapsamında istisna çerçevesine giren olaylarda, yetkili makam, ilgilinin tutulmasına, sorguya çekilmesine, tutuklanmasına ve yargılanmasına karar verebilir. Yalnızca, durmun hemen ve doğrudan TBMM'ye bildirilmesi zorunludur.⁴² Haliyle buradaki

³⁹ Ender Ethem Atay, *Anayasa Hukuku* (Turhan Kitabevi 2022) 214.

⁴⁰ Yavuz Atar, *Türk Anayasa Hukuku* (16. Baskı, Seçkin Yayınları 2023) 241.

⁴¹ Zafer Gören, *Anayasa Hukuku* (5. Baskı, Yetkin Yayınları 2020) 254-255.

⁴² Şeref İba, *Anayasa Dersleri* (4. Baskı, Turhan Kitabevi 2022) 478.

sorun Anayasanın 14. maddesi kapsamındaki “eylemler”in ceza hukuku bakımından kanunilik değerine ilişkindir.

Öte yandan Anayasa Mahkemesi bu sorunu en kapsamlı şekilde *Ömer Faruk Gergerlioğlu Kararında*⁴³ değerlendirmeye almıştır. Anayasanın 13. maddesi gereğince seçilme ve siyasal faaliyette bulunma hakkı “ancak kanunla sınırlanabilir”. Keza Anayasanın 67. maddesinin 1. fıkrasında bu hakların “kanunda gösterilen şartlara uygun olarak” kullanılabilceği söylenmekte ve aynı maddenin üçüncü fıkrasında da “Bu hakların kullanılması kanunla düzenlenir” denilmektedir. Burada Anayasanın 13. maddesindeki hakların sınırlandırılmasına dair getirilen “kanunilik” kriteri seçilme ve siyasal faaliyeti icra edebilme hakları bakımından 67. maddenin iki farklı fıkrasında ayrıca ifade edilmektedir. Nitekim *Sebahat Tuncel Kararında* Anayasa Mahkemesi, Anayasada yalnızca kanunla sınırlandırma olanağının bulunduğunu ifade etmiş ve Anayasanın 13. maddesi ile birlikte bir bütün olarak somut olayı incelemiştir. Elbette Anayasanın 67. maddesinde belirtilen hakların da sınırlandırılması gerekliliği açıktır.⁴⁴ Fakat hak ve özgürlüklerin sınırlandırılması rejiminde Anayasanın 13. maddesinin her halükârda dikkate alınması zorunluluğu da söz konusudur.⁴⁵

Anayasa Mahkemesi *Ömer Faruk Gergerlioğlu* başvurusunda, kişinin milletvekili olmadan önce başlatılan yargılamanın, başvuru milletvekili seçilmesine rağmen, devam ettirildiğini tespit etmiş ve yukarıda belirttiğimiz ilkeler çerçevesinde değerlendirmelerde bulunmuştur:

- a. Anayasa Mahkemesine göre, yasama dokunulmazlığı bahsinde kanunilik ölçütü çok daha sıkı bir şekilde sağlanması gerekir.
- b. Mahkemeye göre, “Anayasanın 14. maddesindeki durumlar” kapsamına giren suçlar gerek Anayasa koyucu gerek kanun koyucu tarafından belirlenmemiştir. Bu sebeple derece mahkemeleri de yargılamaya konu suçun Anayasanın 14. maddesi bağlamında olup olmadığını doğrudan Anayasa hükmünü yoruma tabi tutarak belirlemektedir. Şu hâlde derece mahkemelerinin bu yorumlarının öngörülebilirliği ve belirliliği kanunilik ölçütüne tabi tutulmalıdır.

⁴³ AYM, *Ömer Faruk Gergerlioğlu* Başvurusu, B. N. 2019/10634, K. T. 1.7.2021.

⁴⁴ AYM, *Mustafa Ali Balbay* Başvurusu, B. N. 2012/1272, K.T. 4.12.2013, p. 131.

⁴⁵ AYM, *Sebahat Tuncel* Başvurusu, B. N. 2012/1051, K.T. 20.02.2014, p. 71.

- c. Ayrıca gerek norm denetiminde gerek bireysel başvuru yolunda Anayasayı nihai yorumlama yetkisi Anayasa Mahkemesinin kendisine aittir.⁴⁶ Öte yandan Anayasanın 14. maddesi, Anayasanın “Temel Haklar ve Ödevler” başlıklı İkinci Kısım ve “Genel Hükümler” başlıklı Birinci Bölümü’nde yer bulmaktadır. Haliyle Anayasanın sistematığı dikkate alındığında, 14. maddenin temel hak ve özgürlüklere dair bazı genel ilkeleri ortaya koymak üzere olduğu söylenmelidir.
- d. Böylelikle belirtilen hükmün yasama dokunulmazlığı haricinde bırakılan suçları tespit etme gayesi ile vazedilmediği belirtilmelidir. Keza bu hükmün gerekçesinde de herhangi bir suç belirtilmemiştir. Kaldı ki gerekçeden değişik olarak Anayasada “14. maddede yer alan suçlar” yerine “Anayasanın 14 üncü maddesindeki durumlar” ibaresi kullanılmıştır.
- e. Ayrıca 14. maddenin 3. fıkrasında “Bu hükümlere aykırı faaliyette bulunanlar hakkında uygulanacak müeyyideler, kanunla düzenlenir” kuralı öngörülmüştür.
- f. Nihayet yasama dokunulmazlığı dışında bırakılmış bulunan suçların salt “yargı organlarının kararlarıyla” anlamlı bir biçimde tespit etmeye ve böylelikle belirlilik ve öngörülebilirliği gerçekleştirecek biçimde yorumlamaya elverişli bulunmamaktadır.⁴⁷

⁴⁶ Ayrıca bkz. AYM, Kadri Enis Berberoğlu Başvurusu, B. N. 2018/30030, K.T. 17.9.2020, p. 71.

⁴⁷ AYM, Ömer Faruk Gergerlioğlu Başvurusu, B. N. 2019/10634, K. T. 1.7.2021, p. 79 vd. Keza bkz. AYM, Leyla Güven Başvurusu, B. N. 2018/26689, K.T. 7.4.2022, p. 106 vd. Ayrıca Şerafettin Can Atalay Kararı (2)’deki değerlendirmeler konumuz açısından önem taşımaktadır. Yukarıdaki değerlendirmelere ek olarak Anayasa Mahkemesine göre, “Anayasa Mahkemesi, TBMM’nin iradesi olan bir kanun bulunmaksızın temel hak ve özgürlüklerin Anayasa Mahkemesi veya diğer mahkeme içtihatları ile sınırlandırılmasının mümkün olmadığını kabul etmektedir (Tuğba Arslan, § 80 vd.; Eğitim ve Bilim Emekçileri Sendikası ve diğerleri, § 54; Halk Radyo ve Televizyon Yayıncılık A.Ş., § 36; Süleyman Kurtel [GK], B. No: 2016/1808, 22/1/2021, § 56). Esasen temel hak ve özgürlüklerin sınırlandırılması rejimini düzenleyen Anayasa’nın 13. maddesinde hak ve özgürlüklerin “ancak kanunla” sınırlandırabileceği temel bir ilke olarak benimsenmiştir (kanunilik şartına başka bağlamlarda temel ilkelerin vurgulandığı kararlar için bkz. Sevim Akat Eşki, § 36; Tuğba Arslan, § 82; Hayriye Özdemir, §§ 56-61; Halk Radyo ve Televizyon Yayıncılık A.Ş. § 35). Anayasa’nın temel hak ve özgürlüklere müdahale eden şekli anlamda bir kanunun varlığını şart koşmasının sebebi, bunun biçimsel anlamda hukuk devletinin bir gereği olmasıdır. Kanun, TBMM’nin iradesinin ürünü ve Anayasa’da öngörülen usullere uyularak yapılan bir yasama işlemidir. Bu anlayış temel hak ve özgürlükler alanında önemli bir güvence sağlar (Halk Radyo ve Televizyon Yayıncılık A.Ş., § 36). Bu sayede yürütme ve yargı organlarının, yasamanın belirlediği ilke ve çizdiği sınırlara bağlı kalması ve hukuk düzeninde Anayasa’nın öngördüğü usule uygun olarak çıkarılan kanunların alt kademelerinde yer alan

Öte yandan doktrinde Kemal Gözler'e göre yasama dokunulmazlığı "durumlarla" ilgili değil, "suçlarla" ilgili bir kurum mahiyetindedir. Haliyle ortada bir "suç" olmadan yasama dokunulmazlığının istisnası da olamaz. Böyle olmakla Anayasanın 83. maddesinde yer bulan "Anayasanın 14. maddesindeki durumlar" ifadesi eleştiriye açık olmaktadır. Bu bakımdan Anayasa koyucu eğer yasama dokunulmazlığına suç türü itibarıyla istisna getirmeyi ister ise, "durumlar" değil "suçlar" ibaresini kullanmalıdır. Üstelik istisna tuttuğu bu suçları isim isim saymalıdır. Peki Anayasa koyucu neden "durumlar" ibaresini kullanmıştır? Gözler'e göre, Anayasanın 14. maddesinde düzenlenen şeyler "suç" değil, hakkın kötüye kullanılması

düzenlemelerle temel hak ve özgürlüklerin kolaylıkla sınırlandırılabilmesinin önüne geçilmesi amaçlanmıştır. Anayasa Mahkemesi temel hak ve özgürlüklerin sınırlandırılmasında şekli anlamda bir kanunun yokluğunu Anayasa'ya aykırılığın ağır bir biçimi olarak kabul etmektedir (Tuğba Arslan, § 98). Anayasa Mahkemesi Tuğba Arslan kararında Anayasa'nın 87. maddesine göre "kanun koymak, değiştirmek ve kaldırmak" görev ve yetkisinin TBMM'ye ait olduğunu altını çizmiştir. Anayasa'nın 7. maddesinde yer alan "Yasama yetkisi Türk Milleti adına Türkiye Büyük Millet Meclisindedir. Bu yetki devredilemez" kuralı, bir ayırım yapmadan, kanunun maddi ve şekli anlamlarını kapsamaktadır. Anayasa'nın 7. maddesinin anlamı, kanun yapma yetkisinin başka bir mercie devredilemeyeceği ve bunun doğal sonucu olarak da Anayasa'ya göre kanunla yapılması zorunlu olan bir düzenlemenin başka bir merci tarafından yapılamayacağıdır (bkz. Tuğba Arslan § 85). Buna ilave olarak Anayasa'nın "Mahkemelerin bağımsızlığı" kenar başlıklı 138. maddesinde "Hâkimler, görevlerinde bağımsızdırlar; Anayasaya, kanuna ve hukuka uygun olarak vicdanî kanaatlerine göre hüküm verirler." hükmüne yer verilmiştir. Bu bakımdan, Anayasa'nın 9. maddesi ile Türk Milleti adına bağımsız ve tarafsız mahkemelerce kullanılan yargı yetkisinin "Anayasaya, kanuna ve hukuka uygun olarak" kullanılması gerekir. Buna karşın temel hak ve özgürlüklerin sınırlandırılmasının ancak kanunla yapılacağına ilişkin Anayasa'nın 13. maddesinin amir hükmü, bir kanun hükmü olmaksızın mahkemelerin bir hak ve özgürlüğü ilk elden sınırlamasına izin vermez. Anayasa'nın açıkça yasama organına verdiği bir yetkinin mahkemelerce ilk elden kullanılması Anayasa'nın "Egemenlik" kenar başlıklı 6. maddesinde yer alan "Türk Milleti, egemenliğini, Anayasanın koyduğu esaslara göre, yetkili organları eliyle kullanır." ve "Hiçbir kimse veya organ kaynağını Anayasadan almayan bir Devlet yetkisi kullanamaz." hükümlerine açık aykırılık oluşturacaktır... Bu kapsamda 3. Ceza Dairesinin başvuruya konu kararı yahut başka bir yargı merciinin içtihatları, Anayasa'nın 13. maddesindeki temel hak ve özgürlüklerin ancak kanunla sınırlandırılacağına ilişkin hükmünde yer alan "kanunilik şartı" taşıyan kurallar olarak kabul edilemez. Anayasa koyucunun kanunla düzenlenmesini öngördüğü bir hususun "boşluk" olarak değerlendirilmesi (bkz. § 9) anayasal olarak mümkün olmadığı gibi bu yönde bir girişim Anayasa'nın açıkça parlamentoya verdiği bir yetkinin bir yargı merciince kullanılması anlamına da gelecektir. Aksine bir kabulün ne 14. maddenin lafzıyla ne de Anayasa'nın 13. maddesinde öngörülen temel hak ve özgürlükleri sınırlama rejimiyle bağdaştırılması mümkündür. Kanun koyucuya Anayasa'yı yorumlarken belirli bir esneklik aralığı bırakan soyut anayasal normlar "Anayasa Koyucunun bilinçli olarak bıraktığı boşluklar" olarak nitelendirilemez. Temel hak ve özgürlükleri düzenleyen Anayasa normlarının yorumu eğer bir sınırlama niteliğinde ise yargı kararları ile değil Anayasa'nın 13. maddesinin amir hükmü gereği ancak kanun koyucu tarafından "doldurulabilir." AYM, Şerafettin Can Atalay Başvurusu (2), B. N. 2023/53898, K.T. 25.10.2023, p. 47-55.

“durumlar”ıdır. Hakkın her kötüye kullanılması ise suç teşkil etmez; suçun oluşması için bunun ayrıca ve açıkça kanunla “suç” olarak düzenlenmesi gerekir. Kaldı ki Anayasanın 14. maddesinin son hükmü de 14. maddedeki durumların müeyyidesinin kanun ile tespit edileceğini söylemiştir. Bu nedenle Anayasanın 83. maddesinin yasama dokunulmazlığının istisnası olarak 14. maddeye atıf yapması son derece yanlıştır. Bundan hukuki bir netice istihraç edilmesi olanaklı değildir. Çünkü ceza hukukunda kanunilik ve kıyas yasağı ilkeleri geçerlidir. Hangi suçun Anayasanın 14. maddesindeki durumlarla ilgili olduğu yolunda gerçekleştirilen her belirleme, ne tür bir yöntemle yapılırsa yapılsın kanunilik ve kıyas yasağı ilkeleri kaçınılmaz olarak ihlal edilmiş olacaktır.⁴⁸

Adem Sözüer’e göre, Anayasanın 14. maddesi tartışmalıdır. Anayasanın 14. maddesinde yasama dokunulmazlığının istisnasını teşkil edebilecek suçlara dair doğrudan herhangi bir belirleme bulunmamaktadır. Bu madde, temel hak ve özgürlüklerin ne tür amaçlarla kullanılmayacağına dair “kötüye kullanma” yasağını ilkesel ve genel bir tutumla belirlemektedir. Burada yer alan değer ve ilkelere ihlalinin suç mahiyeti taşıması da gerekmemektedir. Gerçekten de Anayasanın 14. maddesindeki ibarelere “aykırı faaliyette bulunanlar hakkında uygulanacak müeyyidelerin kanunla” düzenleneme getirileceği öngörülmek suretiyle söz konusu yaptırımların ceza hukuku dışında da olabileceği düzenlenmiştir. Dolayısıyla yasama dokunulmazlığının istisnasını teşkil eden “Anayasanın 14. maddesindeki durumlar” herhangi bir ceza davasında gündeme gelemez, suçlara dair cari olan yorum kurallarına göre yorumlanıp somutlaştırılmaz. Ayrıca bir suçun Anayasanın 14. maddesi kapsamına girmesi sorunundan öte, burada sorun, bu madde muhtevasına hangi suçların dâhil olduğunun belli olmaması ve bu hususun Anayasa uyarınca bir kanun ile belirlenmesi zorunluluğudur. Dolayısıyla Anayasanın 14. maddesi dokunulmazlık istisnalarını teşkil eden bir düzenleme mahiyeti taşımamaktadır. Kanunilik ilkesinin tabii bir neticesi olarak söz konusu bu suçlar sayma yolu ile mahkemeler tarafından da belirlenemez. Bunu ancak kanun koyucu ihdas edebileceği bir kanunla yapabilir. Yargıtay ya da bir diğer yargı organına ceza sorumluluğu ve temel haklara ilişkin Anayasadaki ya da başka kanunlardaki boşlukların doldurulması yetkisi verilmemiştir. Aksi halde Anayasanın güvenceli özgürlük yaklaşımının gerisinde kalınacaktır.⁴⁹

⁴⁸ Kemal Gözler, *Türk Anayasa Hukuku* (4. Baskı, Ekin Yayınları 2021) 606-608.

⁴⁹ Adem Sözüer, ‘Yasama Dokunulmazlığının İstisnasını Oluşturan Suçların Belirlenmesi Bağlamında Anayasa Mahkemesince Verilen İhlal Kararlarının Yerine Getirilmemesi Sorunu’ (2023) 11 (2) Ceza Hukuku ve Kriminoloji Dergisi 275, 297-298.

Ergun Özbudun'a göre ağır cezayı gerektiren suçüstü halinin dokunulmazlığının kapsamı dışında bırakılmış olması nedeni, bu durumda isnadın ciddiyetine dair kuvvetli bir karinenin varlığıdır. Buna karşılık, Anayasanın 14. maddesinde zikredilen suçların da dokunulmazlıktan istisna edilmiş olması, dokunulmazlık kurumunun mahiyeti ile bağdaşmamaktadır. Çünkü isnat edilen suçun ağırlığı, mutlaka isnadın ciddiyetini gerektirmez. Bununla birlikte derece mahkemelerinin Anayasanın 14. maddesine dair olarak gerçekleştirdiği yorumun kanunilik ölçütü bağlamında öngörülebilirliği ve belirliliği ifade etmesi beklenemez. Madde muhtevası salt yargı organlarının kararlarıyla belirlilik ve öngörülebilirliği sağlamaya elverişli değildir.⁵⁰

Ayhan Döner'e göre bu istisna önceki anayasalarımızda mevcut değildi. Hüküm Anayasaya Milli Güvenlik Konseyi tarafından eklenmiştir. Bu tür bir istisnanın düzenlenmiş olması dokunulmazlık müessesinin gayesine uygun değildir. Gerçekten de yasama dokunulmazlığındaki amaç, milletvekillerinin keyfi ve asılsız iddialarla yasama fonksiyonlarını yerine getirmelerinin engellenmesinin önüne geçmek ise, milletvekilleri hakkında isnat edilen suçların ağır olması bu isnadın ciddi olduğu anlamına gelmemektedir. Aksi halde uygulamada henüz seçim başlamadan önce muhtemel yakın bir seçimde seçilme ihtimali yüksek olan kişiler hakkında bu tip iddialarla keyfi soruşturmalar başlatılabilecek ve kişinin seçilmesi durumunda da dokunulmazlık kendiliğinden ortadan kalkmış olacağı için yakalama, tutuklama, yargılama gibi her türlü yargılama işlemi yapılabilecektir. Bu duruma göre gerek yürütmeyi elinde bulunduran kişiler gerek özel kişiler tarafından kötü niyetli şekilde kullanılabilirler.⁵¹

Hasan Tahsin Fendoğlu'na göre ise Anayasanın 14. maddesi kapsamında yer alan eylemler hususunda; gerek 3713 Sayılı Kanun'undaki terör suçlarının tanımı gerek TCK'da bulunan Anayasanın ihlal edilmesine dair suçların (TCK m. 302, 307, 309, 310/1, 311, 312, 313, 314, 315, 320) unsurları düşünüldüğünde bunların Anayasanın 14. maddesi bağlamında değerlendirilmesi zorunluluğu açıktır. Bir kuralın karmaşık ve belli oranda soyutluk barındırması bir başına hukuki öngörülebilirliğe aykırılık teşkil etmez. Dolayısıyla anayasal düzene dair suç teşkil eden "söylem ve eylemler" Anayasanın 14. maddesi çerçevesine alınmalıdır. Bununla birlikte ceza hukuku söz konusu olsa bile yargısal yorumun yapılması gerekliliği söylenmelidir. Öte yandan Anayasa m. 14, Türkiye Cumhu-

⁵⁰ Ergun Özbudun, *Türk Anayasa Hukuku* (23. Baskı, Yetkin Yayınları 2023) 292.

⁵¹ Ayhan Döner, *Türk Anayasa Hukuku* (5. Baskı, Yetkin Yayınları 2024) 351.

riyeti'nin bağımsızlığı ve demokratikliği açısından olmazsa olmazdır. Bu madde gerek Anayasanın gerek değişmezlik maddelerinin zırhı hüviyetindedir. Zaten hiçbir devlet, var oluşuna kasteden bir suçu işlemekle suçlanan bir kişinin dokunulmaz olduğunu kabul etmez.⁵²

Doktrinde Abdurrahman Eren de Şerafettin Can Atalay Başvurusu kapsamında yaptığı değerlendirmesinde, 3. Ceza Dairesi kararında Yargıtay'ın evvelki içtihadından farklı şekilde Anayasanın 14. maddesi çerçevesinde olduğu düşünülen suçların "sayma yoluyla" gösterildiğini belirtmiş ve artık 14. maddedeki suçlar bakımından belirsizliğin ortadan kalktığını söylemiştir. Eren'e göre gerek Anayasa Mahkemesi gerek Avrupa İnsan Hakları Mahkemesinin yerleşik içtihadı hukuki belirliliğin sağlanması bakımından yalnızca kanunu değil, mahkeme kararlarını da referans almaktadır. İşte Yargıtay 3. Ceza Dairesi sayma yolu ile suçları belirlediğinden artık hukuki belirsizlik giderilmiştir. Dolayısıyla hukuki belirsizliğin yargı kararları ile giderilemeyeceği görüşü isabetli değildir.⁵³ Doktrinde bir başka görüş de ilginç bir şekilde Anayasanın 14. maddesi hükmündeki ifadeleri muğlak ve çelişkili bulmakta, bu suçların Ceza Kanunu kapsamında bulunan herhangi bir suç olmadığını belirtmekte ve fakat kıyasa yol açabilecek değerlendirmeler ortaya koymaktadır.⁵⁴

3. Görüşümüz

1982 Anayasasının 2. maddesinde Türkiye Cumhuriyeti'nin bir hukuk devleti olduğu belirtilmiştir. Keza bu maddeye göre Türkiye Cumhuriyeti insan haklarına dayanmaktadır ve temel hak ve özgürlükleri koruyup güçlendirmekle mükelleftir. Bu bağlamda hukuki güvenlik sağlanmalı, Anayasaya aykırılık teşkil eden eylem ve işlemlerden kaçınılmalı ve nihayet hukuk bütün devlet organlarına hâkim kılınmalıdır.

Anayasa Mahkemesine göre de hukuki belirlilik ve bu bağlamda hukuki güvenlik hukuk devletinin ön şartıdır. Haliyle kişilerin hukuk güvenliğinin sağlanması için; hukuk kurallarının öngörülebilir olması, kişilerin bütün eylem ve iş-

⁵² Hasan Tahsin Fendoğlu, 'Yasama Dokunulmazlığı ve Yargısal Aktivizm' (2024) 15 (57) TAAD 1, 37-39.

⁵³ Abdurrahman Eren, 'AYM'nin Şerafettin Can Atalay Kararının Değerlendirilmesi', <<http://www.kanuniesasi.com/2023/11/10/aymnin-serafettin-can-atalay-kararinin-degerlendirilmesi/>> Erişim Tarihi 20 Ağustos 2024.

⁵⁴ Bu değerlendirme için bkz. Mustafa Arslan, 'Yasama Dokunulmazlığı' (2021) 11 (21) HKÜFD 71, 91-92.

lemlerinde devlete güven duyması, devletin de normatif düzenlemelerinde söz konusu güven duygusunu zayıflatıcı yaklaşımlardan kaçınması gerekir. Bu bakımdan belirlilik ilkesi, yasal düzenlemelerin kişiler bakımından herhangi bir şüpheye yer bırakmayacak biçimde net, açık, anlaşılır ve uygulanabilir olması zorunludur. Bu doğrultuda belirlilik ilkesi kamu otoritelerinin keyfi müdahalelerinden kişiyi korumalıdır. Bu bakımdan Anayasa Mahkemesine göre, “... *kanunun metni, bireylerin, gerektiğinde hukuki yardım almak suretiyle, hangi somut eylem ve olguya hangi hukuksal yaptırımın veya sonucun bağlandığını belli bir açıklık ve kesinlikte öngörebilmelerine imkân verecek düzeyde olmalıdır. Dolayısıyla, uygulanması öncesinde kanunun, muhtemel etki ve sonuçlarının yeterli derecede öngörülebilir olması gereklidir.*”⁵⁵ Anayasa Mahkemesi birçok kararında, temel hak ve özgürlükleri sınırlamaya yönelik bir kanuni düzenlemenin şeklen var olmasının yeterli olmayıp kuralların keyfiliğe izin vermeyecek şekilde belirli ve öngörülebilir nitelikte olması gerektiğini vurgulamıştır. Mahkemeye göre, temel hakları sınırlayan kanunun bu niteliklere sahip olması, Anayasa’nın 2. maddesinde güvenceye alınan hukuk devleti ilkesinin de bir gereğidir. Hukuk devletinde, kanuni düzenlemelerin hem kişiler hem de idare yönünden herhangi bir duraksamaya ve kuşkuya yer vermeyecek şekilde açık, net, anlaşılır, uygulanabilir ve nesnel olması, ayrıca kamu otoritelerinin keyfi uygulamalarına karşı koruyucu önlem içermesi gerekir. Kanunda bulunması gereken bu nitelikler hukuki güvenliğin sağlanması bakımından da zorunludur. Zira bu ilke hukuk normlarının öngörülebilir olmasını, bireylerin tüm eylem ve işlemlerinde devlete güven duyabilmesini, devletin de yasal düzenlemelerinde bu güven duygusunu zedeleyici yöntemlerden kaçınmasını gerekli kılar.⁵⁶ Dolayısıyla Anayasa’nın 13. maddesinde sınırlama ölçütü olarak belirtilen kanunilik, Anayasa’nın 2. maddesinde güvenceye bağlanan hukuk devleti ilkesi ışığında yorumlanmalıdır.⁵⁷

Avrupa İnsan Hakları Mahkemesine göre de “...‘*yasayla öngörülen*’ ifadesinden kaynaklanan iki gereklilik şunlardır. Birincisi, *yasa yeterince erişilebilir olmalıdır; vatandaş, belirli bir davaya uygulanabilir yasal kuralların koşulları altında yeterli bir göstergeye sahip olmalıdır. İkincisi, bir norm, vatandaşın davranışını düzenlemesini sağlayacak yeterli kesinlikle formüle edilmediği sürece bir ‘kanun’ olarak kabul edilemez. Vatandaş, makul bir ölçüde, belirli bir eyle-*

⁵⁵ AYM, E. 2012/116, K. 2013/32, K.T. 28.2.2013.

⁵⁶ AYM, E. 2015/41, K. 2017/98, K.T. 04.05.2017.

⁵⁷ AYM, E. 2023/109, K. 2024/113, K.T. 30.05.2024.

min yol açabileceği sonuçları öngörebilmelidir.”⁵⁸ Anayasa Mahkemesi de her somut vakada kanunun, belirlilik ilkesi gerekliliklerini karşılayıp karşılamadığını, düzenlenen yaşam ilişkisinin özellikleri ve normun amacını göz önünde bulundurarak araştırmaktadır. Yasama organı belirsiz ama “belirlenebilir” hukuki kavramlar kullanmak suretiyle, kanunun açıklığını ve belirliliğini gerçekleştirmek işlevini nihai şekilde tümüyle yürütme veya yargı organlarına bırakamaz.⁵⁹ Anayasa Mahkemesine göre, “Türk hukukunun bazı alanlarında, hâkimin yarattığı hukuk, hukukun bir kaynağı olarak kabul edilmekle birlikte insan hak ve hürriyetlerinin sınırlandırılması gibi tamamen biçimsel kanunilik ilkesi temelinde örgütlenen bir alanda hiçbir zaman ‘kanun’ niteliğinde kural özelliği kazanmaz. Öte yandan temel bir hak ve özgürlüğe yapılan müdahalenin süreklilik kazanarak ulaşılabilir ve öngörülebilir hale gelmesi, müdahalenin dayanağı olan kamu gücü işlevini bir ‘kanun’ haline getirmez. Aksi bir düşüncenin kabulü, ulaşılabilir ve öngörülebilir bir kamu gücü işleminden veya eyleminden kaynaklanan hak ihlallerinin ‘kanuni’ dayanaklarının olduğunun kabul edilmesi anlamına gelecektir.”⁶⁰

Kaldı ki dokunulmazlık kurumunun varlık sebebi göz önüne alındığında diğer araçlarla amaca ulaşılmasının olanaklı olduğu durumlarda bir milletvekilinin tutuklanması önlemine başvurulmaması gerekir. Zaten ceza muhakemesi aracı

⁵⁸ AİHM, Case of Sunday Times v. The United Kingdom (1), Application No. 6538/74, 26 April 1979, p. 49.

⁵⁹ Osman Korkut Kanadoğlu ve Ahmet Mert Duygun, *Anayasa Hukukunun Genel Esasları* (On İki Levha Yayıncılık 2020) 363-364.

⁶⁰ Burada konumuz açısından önemine binaen Anayasa Mahkemesinin şu değerlendirmelerini de almakta fayda vardır: “‘Kanun ile sınırlama’ ölçütü veya ‘kanunilik ilkesi’ Sözleşme’nin din ve inanç özgürlüğünü düzenleyen 9. maddesinde de bir sınırlama ve güvence ölçütü olarak yer almaktadır. Buna karşın Sözleşme’de yer alan ‘prescribed by law/prêvue par la loi’ kavramı ile Anayasa’da yer alan ‘kanunilik ilkesi’ tam olarak aynı değildir. AİHM, ‘kanun ile öngörülmüş olma’ kavramına Türk hukukunda kanunilik ilkesine verilen anlamdan daha geniş bir anlam vermektedir. Anayasasının 87. maddesine göre ‘kanun koymak, değiştirmek ve kaldırmak’ Türkiye Büyük Millet Meclisinin görev ve yetkisindedir. Bir yasama işlemi olarak kanun, Türkiye Büyük Millet Meclisinin iradesinin ürünüdür. Kanun, parlamento kararı dışında kalan ve Anayasanın yetki verdiği Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından, Anayasa’da öngörülen kanun yapma usullerine uyularak yapılan işlemlerdir. Anayasa’nın 7. maddesinde yer alan ‘Yasama yetkisi Türk Milleti adına Türkiye Büyük Millet Meclisindedir. Bu yetki devredilemez’ kuralı, bir ayırım yapmadan, kanunun maddi ve şekli anlamlarını kapsamaktadır. Anayasa’nın 7. maddesinin anlamı, kanun yapma yetkisinin başka bir mercie devredilemeyeceği ve bunun doğal sonucu olarak da Anayasa’ya göre kanunla yapılması zorunlu olan bir düzenlemenin başka bir merci tarafından yapılamayacağıdır.” Bkz. AYM, Tuğba Arslan Başvurusu, B. N. 2014/256, K.T. 25.6.2014, p. 84-85 ve 96.

olarak tutuklama her kişi açısından istisnai bir önlem mahiyetindedir. Milletvekili söz konusu olduğunda ise bu önleme “istisnanın da istisnası” şeklinde yaklaşılması gerekir. Farklı bir anlatımla bu önleme başvurunun kaçınılmazlığı ve diğer bir tercihin kalmamış olması halinde en son çare şeklinde gidilmelidir.⁶¹

Tüm bu açıklamalardan şu sonuçlar çıkmaktadır:

- a. Yasama dokunulmazlığının ceza hukukunu harekete geçirme kabiliyeti karşısında kanunilik ölçütü oldukça katı bir şekilde değerlendirilmelidir. Haliyle yargı mercileri kararları çerçevesinde açık bir tespit yapılmak suretiyle öngörülebilirlik ve belirlilik sağlanamaz. Ceza hukukunun katı kanunilik ilkesi buna cevaz vermez.
- b. Yaşanan sorunların ve tartışmaların temelinde 1982 Anayasasındaki “Anayasanın 14. maddesindeki durumlar” ifadesi yatmaktadır. Bu durumlar kapsamında hangi suçlar yer almaktadır? İşte bu soruya ne Anayasa koyucu ne de kanun koyucu yanıt vermemiştir. Bu halde derece mahkemelerinin doğrudan Anayasanın 14. maddesindeki durumları referans alabilecekleri söylenebilir. Fakat elbette burada da derece mahkemelerinin gerçekleştirecekleri yorum faaliyeti açık, öngörülebilir ve belirli olmalıdır. Kanunilik ölçütünün burada devreye girmesiyle yoruma bağlı keyfi neticeler ortadan kaldırılmalıdır.
- c. Esasen Anayasanın sistematığına bakıldığında 14. maddenin temel hak ve özgürlüklere ilişkin çeşitli genel ilkeleri ortaya koyduğu anlaşılmaktadır. Zaten maddenin gerekçesinde herhangi bir suç tipine de işaret edilmemiştir. Söz konusu madde ihdas edilirken Anayasa koyucu herhangi bir suç tespiti faaliyetine girişmemiştir. Nitekim “suçlar” yerine “durumlar” ibaresi de bu kanıyı doğrulamaktadır. Kaldı ki Anayasanın 14. maddesinin 3. fıkrası kanun düzenlemesi gerekliliğine açıkça atıfta bulunmaktadır. Yasama organının herhangi bir kanuni düzenlemeye yer vermemesi burada bir boşluk ve izafi yoruma kapı aralamıştır. Ne var ki böylesi bir boşluktan doğacak izafi yorumlar kanunilik testini geçememektedir.

Sonuç olarak bir temel hak veya özgürlük ya da dokunulmazlık için açıkça kanun yolu ile yetkilendirme yapılmalıdır. Türk ceza hukuku bakımından bu tür bir açık yetkilendirme yalnızca yasama organı tarafından yerine getirilebilir. Bu husus hak temelli hukukun inşası ve icrası için zorunlu bir gerekliliktir. Yasama

⁶¹ Ömer Anayurt, *Anayasa Hukuku Genel Kısım* (6. Baskı, Seçkin Yayıncılık 2023) 713.

organı da gerek mahkemelere gerek diğer kamu otoritelerine temel haklara müdahale etme niyetini yüklememelidir. Yasama organı özellikle de ceza hukuku açısından bu tür olguyu açık ve net bir şekilde düzenlemeye kavuşturmalıdır. Yasama organının suç ihdası tipini açık bir ifadeyle ortaya koymaması, anayasal temel ilkelerin ihlal edilmesini ve keza genel hukuk sisteminden sapılmasını beraberinde getirir. Böylesi bir durumda da gerek hukuk devleti gerek bunun çekirdeğinde yer alan insan hakları zedelenir.

Sonuç

İnsan haklarının doğasının ahlaki bir açıklaması, bu hakların kime karşı olduğunu, yani ikinci tarafını tanımlamanın önemini ortaya koymaktadır. İnsan hakları konusunda otoritelerin çoğu, insan haklarının öncelikle devlete, yani evleviyetle kişinin kendi toplumunun devlet organlarına karşı olduğunu ileri sürmektedir.⁶² Gerçekten de çağdaş insan hakları kavramının türetildiği, tarihsel olarak önem taşıyan insan hakları belgelerinin, esasen insanlar ve devlet organları arasındaki ahlaki ilişkiye dair siyasi bildirimler olduğunu söylemek gerekir.⁶³ Ceza hukuku işte bu ahlaki ilişkinin merkezi bir konusunu teşkil etmektedir.

Suçta ve cezada kanunilik ilkesi (nullum crimen nulla poena sine lege), kaynağını İnsan Hakları Evrensel Beyannamesinin 11. maddesinin 2. fıkrasından almaktadır. Keza ilke, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi bakımından da istisnaya tabi olmayan bir avuç haktan biri olarak varlık bulmaktadır. Kanunilik ilkesi uluslararası hukuk bakımından da emredici norm (jus cogens) olarak tanımlanmaktadır.

Suçta ve cezada kanunilik ilkesine göre, bir eylemin suç sayılabilmesi için kanun tarafından açıkça suç oluşturduğunun önceden tespit olunmasını ifade etmektedir. Suç tespiti bakımından cari olan bu durum ceza için de geçerlilik taşımaktadır. Hangi eylemlerin suç teşkil ettiğinin önceden bilinmesi gereklidir ancak yeterli değildir. Suç teşkil eden eylemlere karşı verilecek cezanın ne olduğunun da bilinmesi gerekir. Keza suç ve cezalara ilişkin düzenlemelerin “erişilebilir” ve “öngörülebilir” olması gerekir. Her ne kadar uluslararası hukukta

⁶² İnsan haklarının yalnızca devletlerin garantör olarak sorumlulukları olduğu anlamına gelmez. Ancak devletlerin insan hakları uygulamasındaki merkeziliği de inkâr edilemez. Charles R. Beitz, *The Idea of Human Rights* (Oxford University Press 2009) 128.

⁶³ Carl Wellman, *The Moral Dimensions of Human Rights* (Oxford University Press 2011) 24.

(örneğin geçmişte Nürnberg yargılamalarında) ilke esnetilmiş ise de esasen oldukça katı bir yoruma tabi tutulduğu gözlemlenmektedir. Bu bağlamda ilke, çoğunlukla yazılı kanuna dayalı yargılamaları şart koşmaktadır.

Suçta ve cezada kanunilik ilkesi, bir suçun yalnızca kanunla tanımlanabileceğini öngörmektedir. Bu şekilde ilke hukuk devletini garanti etmektedir. Gerçekten de bir suçun tespiti bakımından “belirlilik”, “öngörülebilirlik” ve “erişilebilirlik” ilkeleri yeterince yüksek bir kanuni kesinlik gerektirdiğinden hukuk devletinin gerçekleştirilmesi durumu burada söz konusu olmaktadır. Keza ilke sayesinde ceza hukukunun katı yorumlanması hedeflenmekte ve ilke keyfi kovuşturma, mahkûmiyet ve cezalandırmaya karşı etkili bir güvence şeklinde yorumlanmaktadır.

Üzerinde durulması gereken hususlardan biri de Avrupa İnsan Hakları Mahkemesinin Sözleşmenin 7. maddesindeki, “law” (hukuk) terimini ne şekilde değerlendirdiğidir. Burada hemen belirtelim ki madde 7’deki hukuk terimi Sözleşmenin diğer yerlerinde, örneğin 2, 5, 6, 8, 9, 10 ve 11. maddelerde kullanıldığı anlamda kullanılmaktadır. Fakat burada Mahkeme, madde 10/2’de kullanılan hukukla öngörülen ifadesini, bir normun, vatandaşın davranışını düzenlemesini sağlayacak yeterli kesinlikle formüle edilmediği sürece “hukuk” olarak kabul edilemeyeceğini belirtmektedir. Elbette Mahkeme, bunun sonuçların “mutlak kesinlikle” öngörülebilir olması gerektiği anlamına gelmediğini, bunun ulaşılamaz olduğunu belirtmiştir. Gerçekten de Mahkeme yargılamasında hukukun, değişen koşullara ayak uydurmasına izin verecek kadar aşırı katı olmaması gerektiği kabul edilmektedir.⁶⁴ Bu genel ilkeler, “hukuk” teriminin 7. maddede kullanıldığı şekliyle anlaşılmasını sağlamıştır, ancak hükmün odak noktasının ceza hukuku olması ve birey için sonuçların genellikle özgürlükten yoksun bırakmayı içermesi nedeniyle daha fazla titizlikle incelenmesi gerekmektedir.⁶⁵

⁶⁴ 7. maddenin temel bir gereği, söz konusu davranışa/suçta veya ilgili suçtan hüküm giyecek kişiye ve vakaya bağlılığın aranmasıdır. Mahkeme, standardın nesnel mi yoksa öznel mi anlaşılması gerektiği konusunda açık kapı bırakarak, vaka bazında biraz esnek bir yaklaşım benimsemektedir. Kai Ambos, ‘The Crime of Genocide and the Principle of Legality under Article 7 of the European Convention on Human Rights’ (2017) (17) Human Rights Law Review 175, 181.

⁶⁵ Nitekim Mahkeme, Sözleşmenin 7. maddesinin ceza sorumluluğu kurallarının vaka bazında yargısal yorum yoluyla kademeli olarak açıklığa kavuşturulmasını, ancak ortaya çıkan gelişmenin suçun özüne uygun olması ve makul bir şekilde öngörülebilir olması şartıyla kabul görmektedir. Ana Zdrakovic, ‘Few Questions Yet to Be Answered in Regard to the Article 7 of The European Convention on Human Rights’ (2021) (4) ECLIC 670, 676.

Bununla birlikte Mahkeme, ayrıca adil yargılanma hakkı bağlamıyla da ilişkilendirdiği vakalarda ve keza madde 7 bakımından ulusal hukuku “keyfilik” özelinde de değerlendirmektedir. Buna göre ulusal yasalara açıkça uyulmaması veya keyfilik atfedilmesi durumlarında Mahkeme devreye girmektedir.⁶⁶

Burada değinilmesi gerekli en temel husus “ulusal hukuk” meselesidir. Bilindiği ve yukarıda da vurguladığımız üzere Türk ceza hukuku bakımından “kanunilik” kriteri ve Anayasa Mahkemesinin bu kritere ilişkin yorumu, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesinin “hukukilik” değerlendirmesinden farklıdır. Türk ulusal hukuk doktrininde de kanunilik dar ve şekli anlamda yorumlanmaktadır. Esasen bu Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi ve Sözleşme rejiminden daha güvenceli bir durum yaratmaktadır. Türk ulusal hukuku, suçta ve cezada kanunilik ilkesi çerçevesinde daha güvenceli bir rejim öngördüğüne göre Sözleşmenin asgari güvence sistemini uygulamak mümkün de değildir.

Sonuç olarak suçta ve cezada kanunilik ilkesi hukuk devletinin en önemli gereklerinden biridir. İlke, Türk hukuk sisteminin de ve demokratik hukuk devleti olan Cumhuriyet’in de temel ilkelerinden birini teşkil etmektedir. Dolayısıyla ilke katı ve dar bir yoruma tabi tutularak ilkenin gerektirdiği güvence yaklaşımı yargılamalara konu edilmelidir. Ayrıca ceza hukukunun içtihat hukuku ve yargısal aktivizm yoluyla değiştiğinde, yeni standartların aniden uygulanmaması ancak vatandaşların çoğunluğunun yeni kurallara ve değişikliklere aşina olduğundan emin olunması, daha uzun bir süre boyunca kademeli olarak geliştirilmesi de dikkate alınmalıdır. Haliyle ilkenin katı bir şekli formuyla kabul edilmesi en baştan daha hak temelli bir yaklaşımı ortaya koymaktadır.

⁶⁶ Bunlar için bkz. William A. Schabas, *The European Convention on Human Rights: A Commentary* (Oxford University Press 2015) 336-337.

Kaynakça

- Ambos K, 'The Crime of Genocide and the Principle of Legality under Article 7 of the European Convention on Human Rights' (2017) (17) *Human Rights Law Review* 175-186
- Anayurt Ö, *Anayasa Hukuku Genel Kısım* (6. Baskı, Seçkin Yayıncılık 2023)
- Arslan M, 'Yasama Dokunulmazlığı' (2021) 11 (21) *HKÜFD* 71-105
- Arslan Z, 'Devletin Hukuku, Hukuk Devleti ve Özgürlük Sarkacı' *HFSA* 6, <<https://hfsa-sempozyum.com/wp-content/uploads/2019/02/HFSA6-Arslan.pdf>> 47 Erişim Tarihi 15 Ağustos.2024
- Artuk M E, Gökçen A, Alşahin M E ve Çakır K, *Ceza Hukuku Genel Hükümler* (15. Baskı, Adalet Yayınevi 2021)
- Atar Y, *Türk Anayasa Hukuku* (16. Baskı, Seçkin Yayınları 2023)
- Atay E E, *Anayasa Hukuku* (Turhan Kitabevi 2022)
- Balo Y S, 'Yasama Dokunulmazlığı' (2012) (100) *TBB Dergisi* 13-44
- Beitz C R, *The Idea of Human Rights* (Oxford University Press 2009)
- Centel N, Zafer H ve Çakmut Ö, *Türk Ceza Hukukuna Giriş* (5. Baskı, Beta Yayınları 2008)
- Chen B, 'The Principle of Legality: Issues of Rationale and Application' (2015) 41 (2) *Monash University Law Review* 329-376
- Döner A, *Türk Anayasa Hukuku* (5. Baskı, Yetkin Yayınları 2024)
- Ehret S, 'Strafrechtsbegrenzung durch das Gesetzlichkeitsprinzip bei Franz von Liszt?'(1996) 79 (4) *Kritische Vierteljahresschrift für Gesetzgebung und Rechtswissenschaft* (1996) 340-354
- Endo G, 'Nullum Crimen Nulla Poena Sine Lege Principle and the ICTY and ICTR' (2002) 15 (1) *Revue québécoise de droit international* 205-220
- Erdoğan Mustafa, *Hukukun Üstünlüğü Elkitabı* (Özgürlük Araştırmaları Derneği 2020)
- Eren A, 'AYM'nin Şerafettin Can Atalay Kararının Değerlendirilmesi', <<http://www.kanuniesasi.com/2023/11/10/aymnin-serafettin-can-atalay-kararinin-degerlendirilmesi/>> Erişim Tarihi 20 Ağustos 2024
- Fendoğlu H T, 'Yasama Dokunulmazlığı ve Yargısal Aktivizm' (2024) 15 (57) *TAAD* 1-50
- Gallant K S, *The Principle of Legality in International and Comparative Criminal Law* (Cambridge University Press 2008)
- Gören Z, *Anayasa Hukuku* (5. Baskı, Yetkin Yayınları 2020)
- Gözler K, 'Yasama Dokunulmazlığı (Bir Karşılaştırmalı Anayasa Hukuku İncelemesi)' (2001) 56 (3) *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi* 71-101
- Gözler K, *Türk Anayasa Hukuku* (4. Baskı, Ekin Yayınları 2021)
- Gradinaru D, 'The Principle of Legality' (2018) *RAIS Conference Proceedings* 289-294

- Greer S, *The European Convention on Human Rights: Achievements, Problems and Prospects* (Cambridge University Press 2006)
- Hall J, 'Nulla Poena Sine Lege' (1937) 47 (2) *The Yale Law Journal* 165-193
- Hendler R, *Staatsorganisationsrecht* (2. Auflage, Boorbeg 2003)
- Hofmann R, 'Rechtsstaatsprinzip und Europäisches Gemeinschaftsrecht', in R. Hofmann/J. Marko/F. Merli/E. Wiederin (Hrsg.), *Rechtsstaatlichkeit in Europa* (C.F. Müller Verlag 1996)
- İba Ş, *Anayasa Dersleri* (4. Baskı, Turhan Kitabevi 2022)
- Kaboğlu İ Ö, *Anayasa Hukuku Dersleri (Genel Esaslar)* (17. Baskı, Legal Yayınevi 2023)
- Kanadoğlu O K ve Duygun A M, *Anayasa Hukukunun Genel Esasları* (On İki Levha Yayıncılık 2020)
- Koca M ve Üzülmüş İ, *Türk Ceza Hukuku Genel Hükümler* (15. Baskı, Seçkin Yayınları 2022)
- Kreb Claus, 'Nulla poena nullum crimen sine lege', <<https://www.legal-tools.org/doc/f9b453/pdf/>> Erişim Tarihi: 17 Ağustos 2024
- Mokhtar A, 'Nullum Crimen, Nulla Poena Sine Lege: Aspects and Prospects' (2005) 26 (1) *Statute Law Review* 41-55
- O'Boyle M ve Lafferty M, 'General Principles and Constitutions as Sources of Human Rights Law' in Dinah Shelton (eds), *The Oxford Handbook of International Human Rights Law* (Oxford University Press 2013)
- Özbek V Ö, Doğan K, Meraklı S, Bacaksız P ve Başbüyük İ, *Türk Ceza Hukuku Genel Hükümler* (14. Baskı, Seçkin Yayınları 2023)
- Özbudun E, 'Yasama Sorumsuzluğu ve Yasama Dokunulmazlığı: Hukuki Mahiyetleri ve Farkları' (2005) (59) *TBB Dergisi* 109-115
- Özbudun E, *Anayasalcılık ve Demokrasi* (İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları 2015)
- Özbudun E, *Türk Anayasa Hukuku* (23. Baskı, Yetkin Yayınları 2023)
- Özgenç İ, *Türk Ceza Hukuku Genel Hükümler* (4. Baskı, Seçkin Yayınları 2009)
- Sanz-Caballero S, 'The Principle of Nulla Poena Sine Lege Revisited: The Retropective Application of Criminal Law in the Eyes of the European Court of Human Rights' (2017) 28 (3) *The European Journal of International Law* 787-817
- Schabas W A, *The European Convention on Human Rights: A Commentary* (Oxford University Press 2015)
- Schöneburg V, 'Nullum crimen, nulla poena sine lege. Rechtsgeschichtliche Anmerkungen' (1998) 94 *UTOPIE kreativ* 60-70
- Sözüer A, 'Yasama Dokunulmazlığının İstisnasını Oluşturan Suçların Belirlenmesi Bağlamında Anayasa Mahkemesince Verilen İhlal Kararlarının Yerine Getirilmemesi Sorunu' (2023) 11 (2) *Ceza Hukuku ve Kriminoloji Dergisi* 275-303

- Stoian A ve Draghici T, 'The Principle of Legality, Principle of Public Law' International Conference Knowledge-Based Organization (2015) XXI (2) 2015 512-515
- Şirin T, "Meclisin Sesi Ulusun Sesi' Mi? Erozyona Uğrayan Yasama Sorumsuzluğu' (2023) 40 (1) Anayasa Yargısı Dergisi 61-104
- Teziç E, *Anayasa Hukuku* (26. Baskı, Beta Yayınları 2023)
- Tanör B ve Yüzbaşıoğlu N, *1982 Anayasasına Göre Türk Anayasa Hukuku* (19. Baskı, Beta Yayınları 2019)
- Tulay M E, 'Kanunilik İlkesi Işığında Ceza Hukuku Kurallarının Zaman Bakımından Uygulanması ve Delil Elde Etme Yöntemlerinde Zaman Bakımından Uygulanma Sorunu' (2016) 22 (3) Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi 2715-2736
- Yeniyetişme Y, *Suç Politikasının Ana İlkeleri Açısından Türkiye'de Ceza Hukuku Değişimleri* (Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü 2020)
- Zdrakovic A, 'Few Questions Yet to Be Answered in Regard to the Article 7 of The European Convention on Human Rights' (2021) (4) ECLIC 670-698
- Waldron J, 'The Rule of Law', <<https://plato.stanford.edu/entries/rule-of-law/>> Erişim Tarihi 15 Ağustos 2024
- Wellman C, *The Moral Dimensions of Human Rights* (Oxford University Press 2011)
- Westen P, 'Two Rules of Legality in Criminal Law' (2007) 26 Law and Philosophy 229-305